

Ζητήματα πολιτικής οικονομίας της μεταπολεμικής Ελλάδας: Μια κριτική προσέγγιση*

Θεμιστοκλή Καραπαναγιωτίδη** και
Δημήτρη Κυρκλή***

Η παγκόσμια βιομηχανία βρίσκεται σε αναδιάρθρωση από τα μέσα της δεκαετίας 1970. Σημαντικά τμήματά της, στη Δύση και στην Ανατολή, διέρχονται διαδικασίες αναδιάρθρωσης, και όχι βεβαίως χωρίς εμπόδια, ασυνέχειες, ή ακόμη και υποχωρήσεις. Η ανασυγκρότηση περιλαμβάνει τη διάδοση της μικροηλεκτρονικής στην παραγωγή, την υιοθέτηση νέων τύπων εργασιακών σχέσεων και οργάνωσης της εργασίας, την ανάπτυξη νέων υλικών και προϊόντων με πρωτότυπα τεχνικά χαρακτηριστικά, τη συνειδητή μεταστροφή από ανταγωνιστικές, συγκρουσιακές σχέσεις προς τη συναίνεση στα θέματα διαμόρφωσης και εκτέλεσης της στρατηγικής, τόσο στο γενικό επίπεδο της οικονομίας όσο και σε εκείνο του κλάδου και της επιχείρησης.

* Το άρθρο στηρίζεται στα αποτελέσματα της διδακτορικής έρευνας του Θεμιστοκλή Καραπαναγιωτίδη, «Factors determining the efficiency and flexibility of manufacturing systems – with a case-study on the technology, economics and policies of the International and Greek steel industries», που έγινε στο Πανεπιστήμιο του Sussex (Αγγλία), και χρηματοδοτήθηκε από το Ίδρυμα «Αλέξανδρος Ωνάσης» (1984-85) και το Βρετανικό Foreign and Commonwealth Office (1986-1989).

** Οικονομολόγος-Βιομηχανικός αναλυτής.

*** Ειδικός επιστήμονας στο Οικονομικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Η Ελληνική οικονομία, εν τούτοις, δεν έχει πείσει μέχρι σήμερα για τις ικανότητές της να παρακολουθήσει τις διεθνείς τάσεις, με συνεπή τρόπο. Απόπειρες να στοιχειοθετηθεί μια νέα, μακρόπνοη στρατηγική ανάπτυξης, που θα ανταποκρίνεται στις επιταγές του διεθνούς ανταγωνισμού στη δεκαετία 1990, έχουν αποβεί άκαρπες, όπως ακριβώς και εκείνες προηγούμενων δεκαετιών.

Μέρος της ευθύνης για την έλλειψη συνεπούς στρατηγικής για την εκβιομηχάνηση πρέπει να αναζητηθεί στο εννοιολογικό πλαίσιο, το οποίο προτάθηκε και κυριάρχησε σαν εργαλείο για την ανάλυση και ερμηνεία της μεταπολεμικής φάσης της Ελληνικής εκβιομηχάνισης. Το κύριο τμήμα των σχετικών μελετών προσκολλήθηκε, και ουσιαστικά παραμένει ακόμη προσδεμένο, στο σχήμα «εξάρτηση-υπανάπτυξη» –με διάφορες παρεκκλίσεις, που δεν προσβάλλουν, όμως, την ουσία αυτού του εννοιολογικού σχήματος. Αυτή ακριβώς η εκπληκτική εμμονή στο από πολλού παρωχημένο (ακόμη και με τα διεθνή ακαδημαϊκά δεδομένα) εννοιολογικό πλαίσιο εμποδίζει τους μελετητές της πολιτικής οικονομίας της σύγχρονης Ελλάδας να συνεισφέρουν στη διαμόρφωση στρατηγικών επιλογών σε ένα διεθνές περιβάλλον όπου οι εξελίξεις τόσο στην τεχνολογία όσο και στις σχέσεις και την οργάνωση της εργασίας επιτείνουν την αλληλεξάρτηση όχι μόνον ανάμεσα στις εθνικές οικονομίες, αλλά επίσης ανάμεσα σε κλάδους και επιχειρήσεις σε παγκόσμια κλίμακα.

Όπως θα συζητήσουμε παρακάτω, αυτή καθαυτή η έννοια της «εξάρτησης» στερείται αναλυτικής δύναμης και σημασίας σε ένα περιβάλλον οικονομικής και τεχνολογικής αλληλεξάρτησης, το οποίο χαρακτηρίζεται από: ανταγωνιστικές αλλά και συνεργασιακές σχέσεις ανάμεσα σε χώρες ή ομάδες χωρών καθώς και ανάμεσα σε κεφάλαια, των οποίων το ανταγωνιστικό σθένος δεν εξαρτάται αποκλειστικά ούτε κύρια από την «εθνικότητά» τους· από άνιση ανάπτυξη κλάδων και επιχειρήσεων σε όλο το φάσμα των βιομηχανικών, μεταποιητικών δραστηριοτήτων, αλλά και μεταξύ μεταποίησης και υπηρεσιών· από πολύπλευρες, πολλές φορές ρευστές, πολιτικές και στρατιωτικές σχέσεις· από διεθνοποίηση της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής και αλληλοδικτύωση κεφαλαίων διαφορετικής «εθνικής» προέλευσης. Σε αυτή τη συνάφεια, οι διεθνείς πολιτικο-στρατιωτικοί δεσμοί της Ελλάδας δεν μπορεί να ερμηνεύσουν με πληρότητα το χαρακτήρα της μεταπολεμικής ανάπτυξης της οικονομίας –όπως συχνά έχει επιχειρηθεί. Πρόσφατη εμπειρία (των τελευταίων δύο δεκαετιών) δείχνει ότι ορισμένες από τις Νέες Βιομηχανικές Χώ-

ρες (ιδιαίτερα της Ανατολικής Ασίας), οι οποίες παρόλο που δε διέκοψαν τους δεσμούς τους με την παγκόσμια αγορά και το «ιμπεριαλιστικό σύστημα» των πολιτικών-στρατιωτικών-οικονομικών σχέσεων, επέτυχαν να οικοδομήσουν διεθνώς ανταγωνιστική οικονομία και μια ευπροσάρμοστη βιομηχανία με τεχνολογικά προηγμένη βάση.

Έτσι, εάν πρόκειται η Ελλάδα να αναπτυχθεί σαν μια ανοικτή οικονομία και κοινωνία, και να διαμορφώσει μια ανταγωνιστική παρουσία στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά της δεκαετίας 1990, απαιτείται η αλλαγή αυτής ταύτης της οπτικής γωνίας, από την οποία εξετάζονται οι εξελίξεις στην παγκόσμια αγορά, η θέση της χώρας σ' αυτήν, οι εξελίξεις στη διεθνή οργάνωση της εργασίας, ο ρόλος και ο χαρακτήρας των κοινωνικών φορέων (εγχωρίου και ξένου κεφαλαίου, κράτους, και εργασίας).

Το μοντέλο και οι αντιθέσεις της μεταπολεμικής συσσώρευσης: Μια αμφισβητούμενη προσέγγιση

Η αφετηρία των σπουδαιότερων αναλύσεων της μεταπολεμικής Ελληνικής οικονομίας¹ είναι η θέση ότι η πραγματοποίηση δομικών αλλαγών στην οικονομία, και ιδιαίτερα στην μεταποίηση, έχει ως επί το πλείστον στηριχθεί στις ξένες άμεσες επενδύσεις και στην ξένη τεχνολογία: η προσδοκία ήταν πως ξένες επενδύσεις και τεχνολογία θα αντιστάθμιζαν τις αδυναμίες και ελλείψεις των «εγχωρίων δομών».

Στα πλαίσια αυτά προβάλλεται το επιχείρημα ότι η κύρια πηγή δυναμισμού για τη μεταπολεμική οικονομία ήταν εξωγενής μάλλον παρά ενδογενής (Μουζέλης, 1978), και ότι η άμεση επένδυση ξένου κεφαλαίου κατέστησε περιττή την αναδιάρθρωση των κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων –η οποία, άλλως, θα ήταν αναγκαία συνθήκη για την εκβιομηχάνιση (Βεργόπουλος, 1986).

Α . ΟΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ: Εν συνόλω, η εξήγηση της μεταπολεμικής διαδικασίας εκβιομηχάνισης επιχειρείται μέσω ενός μοντέλου συσσώρευσης που στηρίζεται στις τρεις ακόλουθες υποθέσεις.

1. Ο κυρίαρχος ρόλος του ξένου κεφαλαίου με τη μορφή της άμεσης επένδυσης: Το ξένο κεφάλαιο, με την μορφή της άμεσης επένδυσης, κατέχει πρωτεύοντα ρόλο στη διαδικασία της εκβιομηχάνισης. Υποστηρίζεται ότι οι ξένες άμεσες επενδύσεις συνέβαλαν σημαντικά στην βελτίωση των παραγωγικών δυνάμεων της

Ελληνικής μεταποίησης στην μεταπολεμική φάση ανάπτυξης².
Ταυτόχρονα, όμως,

«Οι ξένες άμεσες επενδύσεις ειδικότερα υπήρξαν ένας από τους βασικούς προσδιοριστικούς παράγοντες της διαδικασίας εκβιομηχάνισης της χώρας, μιας εκβιομηχάνισης όμως με έκδηλα τα χαρακτηριστικά της εξάρτησης, γεγονός που είχε ως συνέπεια να διατηρήσει η ελληνική οικονομία τον περιφερειακό της χαρακτήρα, παρά τη σημαντική βελτίωση στο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών της δυνάμεων κατά την περίοδο αυτή».

(Γιαννίτσης, 1983, 279)

Στα πλαίσια αυτά, το ξένο κεφάλαιο θεωρείται υπεύθυνο για την απροθυμία του εγχωρίου κεφαλαίου να επενδύσει στη μεταποίηση και να προβεί σε σημαντικές καινοτομίες. Το ξένο κεφάλαιο θεωρείται ότι περιόρισε τις ευκαιρίες και δυνατότητες του εγχωρίου κεφαλαίου να επεκταθεί με ιδιαίτερο σθένος και δυναμισμό στην μεταποίηση, αφού επέβαλε σε τούτο το τελευταίο τέτοιες τεχνικές και γραμμές παραγωγής, οι οποίες, μαζί με την ιδιοποίηση της εγχώριας υπεραξίας, παρεμπόδιζαν την συσσώρευση και την πρόοδο των παραγωγικών δυνάμεων στην εγχώρια οικονομία (Σαμαράς, 1982)³.

Σύμφωνα με τον Γιαννίτση,

«Η ενσωμάτωση στη διεθνή αγορά επηρέασε σημαντικά τις τεχνολογικές δομές της οικονομίας, γιατί από τη μια ενίσχυε την δημιουργία προτύπων ζήτησης, για την κάλυψη των οποίων έπρεπε να χρησιμοποιηθεί εισαγόμενη τεχνολογία έντασης κεφαλαίου, ενώ παράλληλα πίεζε και για τη δημιουργία τεχνολογικά συγχρόνων βιομηχανικών μονάδων, που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην κάλυψη των ελλειμμάτων του ισοζυγίου, αναπτύσσοντας τις εξαγωγές».

(Γιαννίτσης, 1983, 27)

Εξάλλου, ο δυναμικός τομέας της οικονομίας, ευρισκόμενος υπό την κυριαρχία του ξένου κεφαλαίου, αποκτά έναν «εγκλωβισμένο» χαρακτήρα: τα οφέλη από την αύξηση της παραγωγικότητας δε μεταφέρονται στον τομέα της απλής εμπορευματικής παραγωγής. Αυτό συντελεί σε μεγάλες διαφορές στην παραγωγικότητα μεταξύ του τομέα της οικονομίας που χαρακτηρίζεται από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής (ΚΤΠ), από τη μια πλευρά, και του τομέα της απλής εμπορευματικής παραγωγής, από

την άλλη. (Μουζέλης, 1978, 38).

2. Η ανάπτυξη στηρίχθηκε σε ξένη τεχνολογία, η οποία αναπτύχθηκε προκειμένου να ικανοποιήσει τις ανάγκες συσσώρευσης των βιομηχανοποιημένων χωρών. Η εγχώρια ζήτηση για τεχνολογία κατευθύνθηκε προς εξωτερικές πηγές, προκειμένου να αποφευχθεί το κόστος τεχνολογικής συσσώρευσης εγχωρίως. Αυτή η τεχνολογική πολιτική όμως, δημιούργησε σοβαρές ανάγκες για εισαγωγή πρώτων υλών, καθώς και ενδιάμεσων και κεφαλαιουχικών αγαθών απαραίτητων για τη χρησιμοποίηση της ξένης τεχνολογίας και την παραγωγή αγαθών που θα ανταποκρίνονταν στα κυρίαρχα πρότυπα ζήτησης στην εγχώρια και ξένη αγορά. Η κατάσταση αυτή είχε αρνητική επίδραση στο ισοζύγιο πληρωμών. Κάθε αύξηση της εγχώριας παραγωγής συναρτάτο με αυξήσεις στις εισαγωγές. Επί πλέον, οι προμηθευτές ξένης τεχνολογίας επέβαλαν περιοριστικούς όρους στις εγχώριες επιχειρήσεις, που αφορούσαν στις εξαγωγικές δραστηριότητες των τελευταίων.

Έτσι, όλες οι σχετικές μελέτες, υποστηρίζουν ότι υπάρχει σημαντική σχέση ανάμεσα στην παρουσία του ξένου κεφαλαίου – είτε με τη μορφή της ξένης άμεσης επένδυσης, είτε με τη μορφή της μεταφοράς τεχνολογίας– και στις δομές που χαρακτηρίζουν την μεταπολεμική φάση της Ελληνικής εκβιομηχάνισης.

3. Η ελληνική βιομηχανία καταλαμβάνει υποδεέστερη θέση στο διεθνή καταμερισμό εργασίας. Το ξένο κεφάλαιο θεωρείται ως η κύρια δύναμη στην ενσωμάτωση της Ελληνικής οικονομίας στην παγκόσμια αγορά. Υπό την έννοια αυτή, το ξένο κεφάλαιο συνιστά έναν από τους κύριους παράγοντες που προσδιόρισαν τον εξαρτημένο και μεταπρατικό χαρακτήρα της μεταπολεμικής Ελληνικής οικονομίας. Ο εξαρτημένος χαρακτήρας της Ελληνικής εκβιομηχάνισης, και ως εκ τούτου, το ίδιο το επιχείρημα περί «εξάρτησης-υπανάπτυξης», συνθέτουν τη βάση των περισσότερων αναλύσεων της μεταπολεμικής φάσης της Ελληνικής ανάπτυξης.

Β. ΟΙ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ: Συνεκδοχικά, οι παραπάνω δυνάμεις –όπως διατυπώνονται στις υποθέσεις (1) έως (3)– προσδιορίζουν από κοινού τα γενικά χαρακτηριστικά του Ελληνικού καπιταλιστικού σχηματισμού, και τις πηγές των βασικών του αντιθέσεων, όπως περιγράφονται ακολούθως:

1. Η Ελλάδα βρίσκεται εγκλωβισμένη σε ένα δίκτυο σχέσεων «μητρόπολης-περιφέρειας»: Η Ελλάδα, σύμφωνα με τον Βεργόπουλο (1986), φέρει τα χαρακτηριστικά των περιφερειακών κοινωνιών –δηλαδή, όλα τα στοιχεία της κοινωνικής, οικονομικής, πολιτικής και θεσμικής καθυστέρησης. Η οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα και την Νότια Ευρώπη παθητικά εξαρτάται από την ανάπτυξη

των βιομηχανικά ανεπτυγμένων οικονομιών.

2. Οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής δεν κατόρθωσαν να διαδοθούν και να κυριαρχήσουν σε όλο το φάσμα της οικονομίας: Ο Μουζέλης (1978) υποστηρίζει ότι το κύριο χαρακτηριστικό της μεταπολεμικής Ελλάδας είναι η έλλειψη «οργανικής ολοκλήρωσης» των δύο τρόπων παραγωγής: του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ο οποίος κυριαρχεί στη μεγάλη βιομηχανία, και εκείνου της απλής εμπορευματικής παραγωγής, ο οποίος χαρακτηρίζει τον αγροτικό τομέα και τη μικρή βιομηχανία. Η έλλειψη οργανικής ολοκλήρωσης των δύο αυτών τομέων της οικονομίας εκδηλώνεται με τις ακόλουθες μορφές: α) ως μονομερής συστηματική μεταφορά πόρων από τον τομέα της απλής εμπορευματικής παραγωγής προς τον καπιταλιστικό τομέα, και β) με τη μορφή πολλαπλών διασυνδέσεων του καπιταλιστικού τομέα με τις οικονομίες των μητροπολιτικών κέντρων, τέτοιων που ευνοούν τη μεταφορά στο εξωτερικό (στην μητρόπολη) κάθε οφέλους που απορρέει από τον δυναμισμό και την παραγωγικότητα του εγχώριου καπιταλιστικού τομέα.

3. Η θεμελιώδης αντίθεση που χαρακτηρίζει το μεταπολεμικό Ελληνικό καπιταλισμό συνοψίζεται στην θέση ότι «συνέχιση της εκβιομηχάνισης συνεπάγεται ipso facto συνέχιση της εξάρτησης» (Μουζέλης, 1978, 41): όποια σοβαρή απόπειρα ορθολογικής διοχέτευσης της ξένης και εγχώριας επένδυσης σε δραστηριότητες τέτοιες όπως θα απαιτούσε η ικανοποίηση των αναγκών της Ελληνικής οικονομίας, θα κατέστρεφε αυτομάτως το «ευνοϊκό» κλίμα που προσελκύει τις ξένες επενδύσεις στην Ελλάδα. Αυτό θα οδηγούσε σε δραματική μείωση της εισροής ξένου κεφαλαίου, και στη φυγή εγχώριου κεφαλαίου προς το εξωτερικό (ό.π., 41).

4. Ο κρατικο-μονοπωλιακός καπιταλισμός εμφανίζεται σαν λύση στο φαύλο κύκλο της εξαρτημένης ανάπτυξης και των καθυστερημένων κοινωνικών σχέσεων: Ο Σαμαράς (1982) επιβεβαιώνει τον μονοπωλιακό χαρακτήρα του σύγχρονου Ελληνικού καπιταλισμού. Το μοτίβο της ανάλυσής του είναι η εμφάνιση του κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού (ΚΜΚ) σε μια εξαρτημένη, σχετικά καθυστερημένη χώρα, στην οποία η διαμόρφωση του καπιταλισμού και το επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων υστερούν σημαντικά εκείνων των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών. Το κύριο χαρακτηριστικό του Ελληνικού μονοπωλιακού καπιταλισμού είναι η ανορθολογική οικονομική του δομή—ειδικότερα, ένας υπερμεγέθης τομέας υπηρεσιών, ένας υπανάπτυκτος κλάδος μηχανοκατασκευών και η τεχνολογική εξάρτηση. Ο συνδυασμός αυτός οδηγεί σε αύξηση των εισαγωγών και του δημοσίου χρέους, στην υποαπασχόληση των εγχωρίων πόρων (με πλέον εμφανή την περίπτωση της

μετανάστευσης του Ελληνικού εργατικού δυναμικού), και στην εξάρτηση από το διεθνές σύστημα μονοπωλιακών και ιμπεριαλιστικών σχέσεων (όπ.π., 348).

Σύμφωνα με τον Σαμαρά, υπάρχει μια αμφίδρομη αιτιακή σχέση ανάμεσα στην εξάρτηση και την οικονομική καθυστέρηση, έτσι ώστε «γίνεται δύσκολο να προσδιορίσουμε την καθοριστική πλευρά αυτής της κατάστασης»: οι στρεβλές δομές έχουν ως φυσική συνέπεια την εξάρτηση της χώρας από το ξένο κεφάλαιο – προκειμένου να αντιμετωπισθεί η «σπάνις κεφαλαίου»⁴ ενώ, από την άλλη, η εξάρτηση οξύνει τις αντιθέσεις του εγχώριου καπιταλισμού διότι μεταφέρει στο εξωτερικό όποιο πλεόνασμα κεφαλαίου δημιουργηθεί. Ταυτόχρονα, οι ιστορικά καθυστερημένες και παρωχημένες κοινωνικές δομές δεν μπορούν να προωθήσουν την απαιτούμενη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων (παράβαλε, για την ομοιότητά του με την θέση του Σαμαρά, το επιχείρημα του Μουζέλη περί «εγκλωβισμένων χώρων»).

Οι εντεινόμενες αντιθέσεις του Ελληνικού μονοπωλιακού καπιταλισμού έχουν οδηγήσει στη δυσλειτουργία και υπανάπτυξη των «αυτόματων οικονομικών μηχανισμών», με αποτέλεσμα το σύστημα να είναι ανίκανο να εξασφαλίσει από μόνο του τις συνθήκες για την περισσότερο αποδοτική λειτουργία του κεφαλαίου. Η απώτερη κατάληξη αυτής της κατάστασης είναι η εμφάνιση της κρατικο-μονοπωλιακής φάσης στην ανάπτυξη του Ελληνικού καπιταλισμού, η οποία χαρακτηρίζεται από:

α) την υπερβολική διεύρυνση του δημόσιου τομέα, και του ρόλου του στην οικονομική ζωή, με τη μορφή υπερδιογκωμένου κρατικού προϋπολογισμού, καθώς και τη χρησιμοποίηση φορολογικής πολιτικής και κρατικών πόρων προκειμένου να ασκηθεί επιρροή στις αποφάσεις φορέων και ατόμων·

β) τη χρησιμοποίηση πιστωτικής και νομισματικής πολιτικής για την άσκηση επιρροής στις κοινωνικο-οικονομικές διαδικασίες·

γ) τη χρησιμοποίηση της εισοδηματικής πολιτικής, πολιτικής τιμών και εξωτερικού εμπορίου προκειμένου να αναδιανεμηθεί το εθνικό εισόδημα υπέρ του μονοπωλιακού κεφαλαίου, και να εξασφαλισθούν μονοπωλιακά υπερ-κέρδη (όπ.π., 350).

Η αμφισβήτηση των υποθέσεων για τη μεταπολεμική συσσώρευση

Η κριτική απευθύνεται τόσο στο εννοιολογικό επίπεδο –δηλαδή, στις έννοιες της εξάρτησης, της υπανάπτυξης, του κρατικο-μο-

νοπωλιακού καπιταλισμού— όσο και στα χαρακτηριστικά της μεταπολεμικής φάσης της Ελληνικής εκβιομηχάνισης, στα οποία στηρίζονται οι ορισμοί των σχετικών εννοιών.

Α Τα χαρακτηριστικά τα οποία αποδίδονται στις υπανάπτυκτες κοινωνίες—ανεργία, άνιση ανάπτυξη, ανισορροπίες, άνιση διανομή του εθνικού πλούτου—αποτελούν εγγενή συμπτώματα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και δε σχετίζονται άμεσα και αποκλειστικά με κάποιο ιδιαίτερο στάδιο της ανάπτυξης· ούτε συνιστούν αποκλειστικά γνωρίσματα κάποιας ιδιαίτερης κατηγορίας χωρών⁵.

Επίσης οι διαφορές στην παραγωγικότητα μεταξύ των διαφόρων τομέων της οικονομίας δεν αποτελούν συστηματικό, ή μοναδικό διακριτικό χαρακτηριστικό της «υπάναπτυξης». Εξάλλου τα οφέλη της τεχνολογικής προόδου που πραγματοποιούνται σε ένα τομέα δε διαχέονται αυτόματα και συστηματικά στους άλλους τομείς της οικονομίας, όποιο και αν είναι το στάδιο ανάπτυξης της τελευταίας. Οποιαδήποτε αναφορά στην ισόρροπη ανάπτυξη δε σημαίνει ότι όλοι οι τομείς της οικονομίας ακολουθούν, ή πρέπει να ακολουθούν, τους ίδιους ρυθμούς ανάπτυξης, αλλά απλώς ότι όλοι οι τομείς πρέπει να είναι ενεργοί στη διαδικασία αυτή. Για παράδειγμα, απλώς και μόνον η πίεση ή επίδραση του μεταποιητικού τομέα δεν ήταν ποτέ αρκετή για να προκαλέσει ή εξασφαλίσει, αυτόματως, σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές στον αγροτικό τομέα. Χρειάστηκε η θετική κυβερνητική δράση για να εξαιρεθούν οι αρνητικές πλευρές των κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων στον αγροτικό τομέα (Milward and Saul, 1979). Επίσης σε ορισμένες περιπτώσεις εκβιομηχάνισης, που έλαβαν χώρα στις δεκαετίες 1960 και 1970, ιδιαίτερα στη Ν.Α. Ασία, ήταν πάλι το κράτος που προώθησε την μεταφορά πόρων (πειραλαμβανομένης της εργασίας) από τον αγροτικό στο μεταποιητικό τομέα, αφού προκάλεσε στρεβλώσεις στις τιμές των αγροτικών προϊόντων: με αυτό τον τρόπο το κράτος συνέβαλε σημαντικά και αποφασιστικά στους ταχείς ρυθμούς βιομηχανικής ανάπτυξης που χαρακτήρισαν τις νέες βιομηχανικές χώρες, την περίοδο αυτή (Mick Moore, 1984, 57).

Ίσως περισσότερο σημαντικό και από αυτή την ιστορική διαπίστωση, είναι ότι οι προσεγγίσεις της εκβιομηχάνισης της μεταπολεμικής Ελλάδας, που στηρίζονται στις παραπάνω υποθέσεις, δεν προτείνουν κανένα στοιχείο το οποίο, θα κατέτασσε τη «μεγάλη» βιομηχανία καθ' ολοκληρίαν στους τομείς «υψηλής παραγωγικότητας», και τη μικρή βιομηχανία στην κατηγορία των τομέων «χαμηλής παραγωγικότητας»· ούτε προτείνουν σχετικά στοιχεία που να αποδεικνύουν τη μονομερή μεταφορά πόρων από τη μικρή στη μεγάλη βιομηχανία⁶.

Χαρακτηριστικά
Ελλ. Οικον.

Αλλά ούτε το είδος αυτών των πόρων προσδιορίζεται, προκειμένου να επιτραπεί η διερεύνηση και αποτίμηση του σχετικού επιχειρήματος: να αφορούν, πράγματι, άραγε, αυτοί οι πόροι κάποιο πλεόνασμα το οποίο παρήχθει από τη μικρής κλίμακας βιομηχανία; Και αν έτσι συμβαίνει, τότε πώς πραγματοποιείται και αναπαράγεται το πλεόνασμα αυτό υπό συνθήκες υποτιθέμενης χαμηλής παραγωγικότητας και αδυναμίας του τομέα αυτού (της μικρής βιομηχανίας) να προβεί σε ουσιώδεις και σε βάθος τεχνολογικές καινοτομίες; Ή, μήπως, το σχετικό επιχείρημα απλώς αναφέρεται στους περιορισμένους πόρους χρηματοδότησης που έχει στη διάθεσή της η μικρή βιομηχανία, εξαιτίας της συγκριτικά προνομιακότερης πρόσβασης της μεγάλης βιομηχανίας στην αγορά κεφαλαίου (στο βαθμό που αυτό πράγματι συμβαίνει);

Ακόμη, δεν προσφέρεται κανένα ποσοτικό στοιχείο που να στηρίζει το επιχείρημα περί «τεχνολογικής στασιμότητας» της μικρής κλίμακας βιομηχανίας, ή την παντελή απουσία διασυνδέσεων ανάμεσα στην μικρή και στην μεγάλη βιομηχανία, μέσω των σχέσεων εργασίας και στη βάση κάποιας ιδιαίτερης μορφής οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας.

➤ Αλλά ας εξετάσουμε μια άλλη πλευρά της ερμηνείας, που παρουσιάστηκε συνοπτικά, για το χαρακτήρα της μεταπολεμικής φάσης εκβιομηχάνισης της Ελλάδας. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στη μεταφορά ξένης τεχνολογίας, αφού υποστηρίζεται ότι αυτή συνέβαλε στη διαμόρφωση της «εξάρτησης» ως κύριας αιτίας για την «υπανάπτυξη» της Ελλάδας. Η θέση για την «τεχνολογική εξάρτηση» υποστηρίζει ότι ο δεδομένος τύπος τεχνολογίας, που μεταφέρεται από τις ανεπτυγμένες μητροπολιτικές χώρες, είναι κατάλληλος για τις δομές και την εμπειρία της καπιταλιστικής συσσώρευσης στη χώρα προέλευσης, αφού αρμόζει και ανταποκρίνεται στα πρότυπα ζήτησης που κυριαρχούν εκεί. Η θέση αυτή όμως ενέχει θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα.

Πρώτον, διαφαίνεται κάποια συγγένεια με το επιχείρημα του «υποκαταναλωτισμού», αφού ουσιαστικά προβάλλεται ο ισχυρισμός ότι τα δεδομένα προϊόντα, που επελέγησαν για παραγωγή, είναι ακατάλληλα προς κατανάλωση από τον Ελληνικό πληθυσμό. Η κατάληξη του «υποκαταναλωτικού» επιχειρήματος είναι ότι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων έχει μπλοκαριστεί, και ότι η παραγωγική διαδικασία βρίσκεται σε κρίση, εφόσον τα χαμηλόμισθα στρώματα, τα οποία αποτελούν και την πλειοψηφία του πληθυσμού της υπό ανάπτυξη χώρας (της Ελλάδας), δεν μπορούν να αγοράσουν τα παραγόμενα προϊόντα.

Όμως, όπως διεξοδικά έχει συζητηθεί, σχετικά με την θέση αυ-

Θ. Γεωργίου

τή, από τη στιγμή που οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής υπερ-σχύσουν στην εγχώρια και παγκόσμια αγορά, η παγκόσμια αγορά αναλαμβάνει καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία της συσσώρευσης⁷. Και τούτο διότι, είναι πλέον η παγκόσμια αγορά που αποτελεί τον αποδέκτη των εγχώρια παραγομένων καταναλωτικών και κεφαλαιουχικών αγαθών.

Η πρόσφατη –μεταπολεμική– εμπειρία θέτει επίσης υπό αμφισβήτηση το επιχείρημα περί «υποκαταναλωτισμού»: Ορισμένες χώρες, με σχετικά μικρή εγχώρια αγορά, κατέστησαν βαθμιαία ιδιαίτερα ανταγωνιστικές στην παγκόσμια αγορά, σε προϊόντα τόσο της ελαφράς όσο και της βαριάς βιομηχανίας τους. Χαρακτηριστικά, στις περιπτώσεις της Νοτιο-Κορεατικής και Ταϊβανέζικης βιομηχανίας εργαλειομηχανών, η εγχώρια αγορά ήταν τόσο μικρή που σχεδόν ολόκληρη η εγχώρια παραγωγή απορροφούταν από την αγορά των ΗΠΑ⁸.

Θεωρημένο από αυτή την σκοπιά, λοιπόν, το πρόβλημα μεταμορφώνεται από πρόβλημα μεγέθους της εγχώριας αγοράς σε πρόβλημα που αφορά τη διεθνή ανταγωνιστικότητα της μεταποιητικής βιομηχανίας. Δεδομένων των εξελίξεων στην παγκόσμια αγορά, και των αλλαγών στα διεθνή πρότυπα ζήτησης, η διεθνής ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής βιομηχανίας δε θα μπορούσε να στηριχθεί –μακροπρόθεσμα– στο πλεονέκτημα της φθηνής εργασιακής δύναμης (όταν, και για όσο καιρό, αυτό υπήρχε). Αυτό που, από τα προηγούμενα, αποδεικνύεται ότι είναι επιτακτική ανάγκη και συνθήκη για την επιτυχή εκβιομηχάνιση, και τη διατήρηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητάς της, είναι η ανάπτυξη μεταποιητικής βιομηχανίας υψηλής τεχνολογίας.

Η περίπτωση του κλάδου παραγωγής εργαλειομηχανών στην Ν. Κορέα και στην Ταϊβάν, είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική, υπό την έννοια αυτή. Για μια σημαντικά μεγάλη περίοδο, η διεθνής ανταγωνιστικότητα των κλάδων αυτών στηριζόταν σε προϊόντα με χαμηλές απαιτήσεις και προδιαγραφές ποιότητας και τεχνολογίας, που όμως επαρκούσαν για να εξασφαλίσουν αγοραστές ανάμεσα σε εκείνους τους μικρούς παραγωγούς (ιδιαίτερα των χωρών του ΟΟΣΑ), που ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητοι στην τιμή του προϊόντος. Όμως, η τεχνική πρόοδος και η εμφάνιση των ηλεκτρονικά ελεγχόμενων εργαλειομηχανών (CNC machine-tools) έθεσε σε κίνδυνο τη θέση των χωρών αυτών στην παγκόσμια αγορά. Μια πολιτική υψηλού προστατευτισμού πιθανόν να κατοχύρωνε την θέση των σχετικών παραγωγών στην εγχώρια αγορά· όμως, από την άλλη πλευρά, αυτή η πολιτική θα απέτρεπε την διάδοση των νέων τεχνολογικών επιτευγμάτων, και θα στερούσε ακόμη και τους εγχώριους χρήστες

εργαλειομηχανών από τα οφέλη που θα απέφερε η χρήση της πλέον σύγχρονης (state-of-the-art) τεχνολογίας – με αναμφισβήτητα σοβαρές επιπτώσεις στη διεθνή ανταγωνιστικότητα όλης της οικονομίας (Jacobsson, 1984, 48).

Σχετικά με αυτό, ίσως αξίζει να σημειώσουμε ότι οι κλάδοι χαλυβουργίας, ηλεκτρονικών, αυτοκινήτων και πετροχημικών, στις χώρες αυτές της Ν.Α. Ασίας, κατέκτησαν περίοπτη ανταγωνιστική θέση στην παγκόσμια αγορά, στηριζόμενες, σε μεγάλο βαθμό, στην εισαγωγή ξένης, προηγμένης τεχνολογίας και κεφαλαίου.

Οι δυνάμεις που θα εξασφάλιζαν την ανταγωνιστικότητα της διαδικασίας της Ελληνικής εκβιομηχάνισης, λοιπόν, ήταν αφ' ενός το άνοιγμα της οικονομίας στο διεθνή ανταγωνισμό (αφού κάτι τέτοιο θα αύξανε τις πιέσεις για τεχνολογικό εκσυγχρονισμό), και αφ' ετέρου η επιτηδειότητα των εγχωρίων επιχειρήσεων να αναπτύξουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα.

Η ανάπτυξη ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων απαιτεί βεβαίως την προώθηση τεχνολογικών καινοτομιών, όμως πριν από αυτό υπονοεί την επιτυχή μεταφορά της ξένης γνώσης και εμπειρίας – δηλαδή τεχνολογίας. Όμως, όπως υπογραμμίζει ο M. Fransman,

«... η επιτυχής εισαγωγή ξένης τεχνολογίας είναι μια διαδικασία πολύ πιο πολύπλοκη από ό,τι συνήθως πιστεύεται... Το πρόβλημα είναι ότι ακόμη και όταν οι προμηθευτές της τεχνολογίας παρέχουν στον αγοραστή όλα τα απαραίτητα εγχειρίδια χρήσης και άλλες λεπτομέρειες, πολλά στοιχεία της τεχνογνωσίας εμπεριέχονται «σιωπηρά» στη μεταφερόμενη τεχνολογία. Ακόμη, η τεχνολογία αυτή χρειάζεται να προσαρμοσθεί σε συνθήκες οι οποίες χαρακτηρίζουν με τρόπο λίγο-πολύ μοναδικό την επιχείρηση-αποδέκτη. Κατά συνέπεια, η επιτυχής μεταφορά ξένης τεχνολογίας προϋποθέτει κάποιο βαθμό εγχώριας τεχνολογικής ικανότητας» (Fransman, 1984, 55).

Από την άλλη,

«... κατά τα αρχικά στάδια της εκβιομηχάνισης δεν απαιτούνται υψηλά επίπεδα γηγενούς τεχνολογικής επιδεξιότητας σε όλα τα επίπεδα: στην περίπτωση της Κορέας, αποδείχθηκε επαρκής η επιδεξιότητα στον τομέα της μηχανολογίας παραγωγής» (Dahlman and Westphal, 1982, 133).

Έτσι, λοιπόν, η όποια σοβαρή απόπειρα να οικοδομηθεί μια διεθνώς ανταγωνιστική οικονομία, προϋποθέτει μια επιμελώς σχεδιασμένη και συνεπή τεχνολογική πολιτική, που θα περιλαμβάνει: την

Τροπ. Δε.
από-εξω
ΕΠ Βιομ.

επιλογή προϊόντων και διαδικασιών παραγωγής· την εξασφάλιση πηγών προμήθειας και αναπαραγωγής πρώτων υλών· την εισαγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών και την πλήρη αξιοποίηση των δυνατοτήτων τους· την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού που απαιτείται για την επιτυχή μεταφορά, προσαρμογή και διάδοση της μεταφερόμενης τεχνολογίας, καθώς και την καθιέρωση και στήριξη της Έρευνας και Ανάπτυξης (R & D)· τον εμπλουτισμό της απαραίτητης σχετικής γνώσης για την τεχνολογία και τους προμηθευτές τεχνολογίας, και την ενίσχυση της διαπραγματευτικής δύναμης των εγχωρίων αγοραστών ξένης τεχνολογίας, ώστε να περιοριστούν οι όποιοι δεσμευτικοί όροι (restrictive practices) στα συμβόλαια αγοράς.

Για το λόγο αυτό, είναι κρίσιμη η ύπαρξη ενός φορέα—ειδικότερα, του κράτους—ο οποίος θα ανταποκρινόταν σ' αυτές τις απαιτήσεις, και θα συνέβαλε έτσι στην επιτυχή αντιμετώπιση του σύνθετου προβλήματος «ανταγωνιστικότητα μέσω τεχνολογικού εκσυγχρονισμού».

Στην Ελληνική περίπτωση, όμως, η τεχνολογική πολιτική του κράτους παρουσίαζε πάντοτε σημαντικές ελλείψεις και αδυναμίες, στο σχεδιασμό της και στον τρόπο που αντιμετώπιζε τις ανάγκες της εκβιομηχάνισης.

Μια έρευνα για τις συνθήκες licensing στην Ελληνική βιομηχανία (Κάζης και Περράκης, 1984) κατέληξε ότι όχι μόνον απουσιάζει η εγχώρια Έρευνα και Ανάπτυξη, αλλά ακόμη και αυτή η εισαγόμενη τεχνολογία δεν αξιοποιείται επαρκώς, ακριβώς εξαιτίας της υπάρχουσας υποδομής. Επί πλέον, μια σειρά εμποδίων στο ευρύτερο περιβάλλον της επιχείρησης—που κλιμακώνονται από το πιστωτικό σύστημα μέχρι την ποιότητα της εκπαίδευσης και της διοίκησης και οργάνωσης—αποθαρρύνουν την ανάληψη ουσιώδους έρευνας από τις βιομηχανικές επιχειρήσεις. Επισημαίνεται ότι οι επιχειρηματίες προτιμούν να αντιμετωπίζουν τις αυξήσεις στις τιμές των εισροών με αύξηση της τιμής του τελικού προϊόντος, παρά να επιχειρούν να μειώσουν το κόστος παραγωγής αυξάνοντας την παραγωγικότητα. Επίσης, τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι, αν και το licensing είχε θετικές επιπτώσεις στις πωλήσεις αγαθών στις εγχώριες και ξένες αγορές (μέσω βελτιώσεων στην ποιότητα του προϊόντος και με την χρήση ξένων, καθιερωμένων εμπορικών σημάτων), οι ξένες τεχνολογικές διασυνδέσεις της Ελληνικής μεταποίησης ήσαν περιορισμένες, με διεθνή κριτήρια: οι πληρωμές royalties συνιστούν μικρό μόνον τμήμα του συνόλου των εισροών/εκροών του επιχειρηματικού κεφαλαίου. Η ανάμιξη του κράτους στην έγκριση συμφωνιών licensing περιορίζεται στο επί-

πεδο έγκρισης των πληρωμών royalties και στην αντίστοιχη εκροή ξένου συναλλάγματος. Άλλες σημαντικές πλευρές αυτής της σχέσης –όπως η συμβολή του licensing στην εγχώρια προστιθέμενη αξία, καθώς και οι περιοριστικοί όροι που τυχόν περιλαμβάνονται στα συμβόλαια σχετικά με την αγορά ενδιαμέσων εισροών από τον προμηθευτή τεχνολογίας, τις εξαγωγικές αγορές και τις ποσοστώσεις στις εξαγωγές, κ.ά.– δεν τυγχάνουν συστηματικής αντιμετώπισης από το κράτος, ούτε λαμβάνονται αποφασιστικά υπ' όψη για την έγκριση της συμφωνίας licensing.

Η σχετική έρευνα υπογραμμίζει, μάλιστα ότι το licensing –στην έκταση που λαμβάνει χώρα– καλύπτει τα κενά που δημιουργεί η έλλειψη εγχώριας Έρευνας και Ανάπτυξης (R & D). Υπό την έννοια αυτή, λοιπόν, δύσκολα θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς ότι το licensing ανταγωνίζεται την προαγωγή της εγχώριας έρευνας και τεχνολογίας: επιχείρημα που προβάλλεται έντονα από τις μελέτες που παρουσιάσαμε παραπάνω.

Γ. Όσον αφορά δε στο επιχείρημα ότι η ξένη άμεση επένδυση αποτελεί εμπόδιο για την ανάπτυξη, εξαιτίας, αφ' ενός, της ιδιοποίησης και εξαγωγής, από τις πολυεθνικές, μέρους του πλεονάσματος που παράγεται εγχωρίως και, αφ' ετέρου, της εκτόπισης του εγχωρίου κεφαλαίου από το ξένο, χρειάζεται να επισημάνουμε τα ακόλουθα:

Καταρχήν, η «εξαγωγή πλεονάσματος» –όταν πραγματοποιείται– αντιπροσωπεύει, στην πραγματικότητα, αναδιανομή του συνολικού πλεονάσματος εντός των ορίων της πολυεθνικής εταιρείας, σύμφωνα πάντοτε με τα καθολικά συμφέροντα, σχέδια και προοπτικές της τελευταίας. Αυτή είναι η κατάσταση σε παγκόσμια κλίμακα, ακόμη και όταν η θυγατρική ευρίσκεται σε μια άλλη, επίσης βιομηχανικά ανεπτυγμένη, χώρα. Η πτυχή αυτή αφορά στην ίδια τη φύση των πολυεθνικών, και για την εξήγησή της δεν απαιτείται η επινόηση της «εξάρτησης», ως αναλυτικής, ερμηνευτικής έννοιας.

Στα πλαίσια αυτά, η εξαγωγή πλεονάσματος δε συνιστά αυτοσκοπό. Θεωρητικά, εάν υπήρχαν επαρκώς επικερδείς ευκαιρίες, ικανή υποδομή και ευνοϊκές οικονομικές συνθήκες στη χώρα όπου λειτουργεί η θυγατρική επιχείρηση, τότε το παραγόμενο πλεόνασμα θα επανεπενδύετο στην εγχώρια αγορά.

Επιπρόσθετα, αυτό το ίδιο το πλεόνασμα πιθανότατα δε θα παραγόταν ούτε θα επανεπενδυόταν, εάν η πολυεθνική δεν εξασφάλιζε την οργάνωση της συγκεκριμένης παραγωγικής διαδικασίας –εφ' όσον, υπό τις κρατούσες συνθήκες στην εγχώρια αγορά, το εγχώριο κεφάλαιο θα ήταν απρόθυμο να ανταποκριθεί στις ανάλογες

θ. υποστήριξη

απαιτήσεις της παραγωγής, εξ αιτίας σοβαρών ελλείψεων στην αγορά κεφαλαίου, το τραπεζικό σύστημα, την κρατική πολιτική, και άλλων εμποδίων που δυσχεραίνουν και αυξάνουν την επικινδυνότητα επέκτασής του στις σχετικές παραγωγικές δραστηριότητες.

Βεβαίως, η εξαγωγή πλεονάσματος δεν είναι αναπόφευκτη – και, τέλος πάντων, το επίπεδό της θα μπορούσε να περιοριστεί – εάν κάποιιοι φορείς, και πιθανότερα το κράτος, εφάρμοζαν αυστηρούς ελέγχους για να περιορίσουν την υπερ-/υπο-τιμολόγηση (transfer pricing): μια περιοχή όπου η παρουσία και οι επιδόσεις του ελληνικού κράτους είναι ιδιαίτερα φτωχές⁹.

Οι ανεπάρκειες της κρατικής πολιτικής στο πεδίο της μεταφοράς τεχνολογίας και της τεχνολογικής ανάπτυξης μπορούν να συγκριθούν μόνο με εκείνες στο πεδίο των ξένων άμεσων επενδύσεων.

Πεποίθηση του κράτους υπήρξε σχεδόν πάντοτε ότι, η ξένη άμεση επένδυση αυτομάτως θα κατέληγε στη διάδοση των σύγχρονων τεχνολογιών και μεθόδων οργάνωσης της παραγωγής στην ελληνική βιομηχανία, και ότι θα κάλυπτε όποιες ελλείψεις και ανάγκες όχι μόνο σε τεχνολογία, αλλά επίσης στην αγορά κεφαλαίου, στην εγκατάσταση νέων παραγωγικών διαδικασιών, και στην αποδοτικότητα και ανταγωνιστικότητα της εγχώριας παραγωγής. Με την επιδίωξη αυτή κατά νούν, ξένες επενδύσεις οι οποίες κρίνονται «παραγωγικές» λόγω του ότι συνέβαλαν στις εξαγωγές, την υποκατάσταση εισαγωγών ή τη μεταφορά ξένης τεχνολογίας προστατεύονται νομικά, και απολαμβάνουν σημαντικών κινήτρων. Ακόμη, η γενική νομοθεσία περί κινήτρων αντιμετωπίζει με τους ίδιους όρους τις ξένες και τις ελληνικές επενδύσεις.

Έτσι το κράτος αυτοπεριορίζεται σε έναν απλώς «παραμετρικό» –μη «διδεικνυτικό»– ρόλο όσον αφορά τις διασυνδέσεις της ξένης άμεσης επένδυσης με την εγχώρια οικονομία. Το κράτος πίστεψε πως εάν προσείλκυε τις ξένες επενδύσεις στην οικονομία θα κατόρθωνε να μεταθέσει χρονικά την ανάγκη να παρέμβει το ίδιο για να προωθήσει τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις και να κινητοποιήσει άμεσα προς παραγωγική κατεύθυνση τους όποιους αργούντες πόρους και δυνάμεις. Το κράτος, υπό την έννοια αυτή, ερμήνευσε την «ελεύθερη αγορά» σαν ένα σύστημα το οποίο, γενικά, απέκλειε οποιοδήποτε σαφή προσδιορισμό του πλαισίου το οποίο θα επέτρεπε να ενσωματωθούν, σε μια μακροχρόνια και καθαρή προοπτική για την οικονομία, οι δραστηριότητες του ξένου κεφαλαίου. Ακόμη και η πολιτική υποκατάστασης των εισαγωγών ή και ενίσχυσης του εξαγωγικού προσανατολισμού –στόχοι στους οποίους αναμενόταν ότι θα συνέβαλε η ξένη άμεση επένδυση– στε-

ρείτο εκλεκτικότητας ως προς τα προϊόντα και τους κλάδους που έπρεπε να προωθηθούν, δεδομένης της συγκυρίας, των εξελίξεων και των προοπτικών που επικρατούσαν στην διεθνή αγορά. Με άλλα λόγια, οι σχετικοί στόχοι δεν πρόβλεπαν ούτε προελάμβαναν εξελίξεις στα προϊόντα και τις διαδικασίες παραγωγής, που διαφαινόταν στην παγκόσμια αγορά.

Είναι αξιοσημείωτη η αντίθεση ανάμεσα στην ελληνική περίπτωση και στην εμπειρία των νέων βιομηχανικών χωρών της Νοτιο-Ανατολικής Ασίας, όπου η διαδικασία εκβιομηχάνισης ξεκίνησε σχεδόν ταυτόχρονα με την Ελλάδα.

Σχετικές μελέτες¹⁰ συμπεραίνουν ότι η επίμονη και άμεση κρατική παρέμβαση, οι λεπτομερείς και εξονυχιστικοί έλεγχοι, η εκλεκτική πολιτική προς συγκεκριμένους κλάδους και επιχειρήσεις, ο πολύπλευρος εξαναγκασμός, ο σθεναρός έλεγχος και οι κατευθύνσεις προς το ξένο και εγχώριο κεφάλαιο, και η άμεση ανάμιξη του κράτους στην παραγωγική διαδικασία, αποτέλεσαν του κρίσιμους εκείνους παράγοντες που συνέτειναν στις σημαντικές επιδόσεις των εν λόγω επιχειρήσεων στα πεδία της εκβιομηχάνισης, της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, και των θετικών αλλαγών στη συμπεριφορά και το ρόλο του κεφαλαίου κατά την πορεία της ανάπτυξης.

Α. Ακόμη, η θέση ότι το ξένο κεφάλαιο έχει εκτοπίσει το ελληνικό στην εγχώρια αγορά, φαίνεται να υπονοεί ότι, υπό τις κρατούσες συνθήκες, το εγχώριο κεφάλαιο πράγματι είχε την ευκαιρία να προωθήσει παραγωγικές δραστηριότητες στη βιομηχανία –αρκεί να μην είχε αποκλεισθεί από το ξένο κεφάλαιο.

Στην δεκαετία του 1960 η Ελληνική μεταποίηση παρουσίαζε μια σημαντική μονομέρεια υπέρ της παραγωγής καταναλωτικών προϊόντων, η οποία το 1963 αντιστοιχούσε στο 59% της συνολικής μεταποιητικής παραγωγής. Ο συντελεστής εισαγωγών στους τομείς μη καταναλωτικών προϊόντων ήταν πάνω από το 30% και σε μερικές περιπτώσεις, όπως τα Βασικά Μέταλλα και τα Χημικά έφτανε στο 63% και 45% αντίστοιχα. Η μεταποιητική βιομηχανία χαρακτηριζόταν από έλλειψη τεχνολογικών, διοικητικών και οργανωτικών επιδεξιοτήτων. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον οι πολυεθνικές επιχειρήσεις εκμεταλλεύθηκαν την ευκαιρία να εισέλθουν σε κλάδους με μικρό ή και ανύπαρκτο εγχώριο ανταγωνισμό και να ακολουθήσουν μια καθαρά ολιγοπωλιακή τακτική. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1966 το 39% των ξένων επιχειρήσεων που ήταν εγκατεστημένες στην Ελληνική μεταποίηση παρήγαγε εντελώς καινούργια προϊόντα για την Ελληνική αγορά. Εισερχόμενες πρώτες σε τομείς διακρινόμενους από τη δυνατότητα εκμετάλλευσης οικονο-

Νέες Βιομηχ.
Χώρες

πόλυτα ξένο κ

μίων κλίμακας και την προοπτική σημαντικής αύξησης της ζήτησης, οι πολυεθνικές απέκτησαν μεγάλα μερίδια αγοράς αναγκαία για την αξιοποίηση των οικονομιών κλίμακας και δημιούργησαν ολιγοπωλιακές συνθήκες. Οι οικονομίες κλίμακας λειτούργησαν σαν ένα αποτελεσματικό εμπόδιο εισόδου για κάθε δυνητικό παραγωγό που θα είχε την τεχνολογική δυνατότητα να εισέλθει στην αγορά. Παρά το γεγονός ότι η αγορά μεγεθυνόταν, ο ρυθμός μεγέθυνσης δεν ήταν τόσο ικανοποιητικός ώστε να μετριάσει το εμπόδιο των οικονομιών κλίμακας και να επιτρέψει περισσότερους παραγωγούς, που να λειτουργούν με την αποτελεσματική κλίμακα παραγωγής, να εισέλθουν στην αγορά (D. Kyrcillis, 1986).

Οι ολιγοπωλιακές δομές της μεταποίησης ενισχύθηκαν από μια συνειδητή κυβερνητική πολιτική περιορισμού του ανταγωνισμού που προερχόταν τόσο από τις εισαγωγές όσο και από εγχώριες πηγές. Αν και η οικονομία βρισκόταν σε μια πορεία φιλελευθεροποίησης του εμπορίου, η κυβερνητική πολιτική χρησιμοποιούσε –σαν ένα τρόπο προστασίας της βιομηχανικής παραγωγής και πέρα από την επιβολή δασμών– ένα περίπλοκο σύστημα ποσοστώσεων, συναλλαγματικών ελέγχων, μεροληπτικής τραπεζικής χρηματοδότησης σε βάρος του εισαγωγικού εμπορίου, απαγόρευσης εισαγωγών ορισμένων προϊόντων, π.χ. λιπασμάτων, επιβολής επί πλέον έμμεσης φορολογίας στα εισαγόμενα προϊόντα, θέσπισης χρηματικών προκαταβολών από τις επιχειρήσεις του εισαγωγικού εμπορίου που ανέρχονταν σε σημαντικό ποσοστό της αξίας των εισαγόμενων από αυτές προϊόντων, κ.λπ. Παράλληλα ένας συνδυασμός παραχώρησης αποκλειστικών προνομίων παραγωγής σε ορισμένες μεγάλες επιχειρήσεις και για ορισμένους τομείς, με την επιλεκτική εφαρμογή προνομίων και μονοπωλιακών δικαιωμάτων σε μερικά μεγάλα επενδυτικά προγράμματα κάτω από *ad hoc* συμφωνίες μεταξύ των επενδυτών και της κυβέρνησης, καθώς και η γενικευμένη χρήση του θεσμού της άδειας σκοπιμότητας με στόχο τον έλεγχο της εγκατάστασης νέων παραγωγικών μονάδων σε κλάδους όπου το ήδη υπάρχον παραγωγικό δυναμικό θεωρούνταν επαρκές και κάθε αύξηση της παραγωγικής δυναμικότητας σαν μη επιθυμητή, θεσμοποίησε τρόπον τινά τον ολιγοπωλιακό χαρακτήρα πολλών από τις Ελληνικές μεταποιητικές βιομηχανίες (Kyrcillis, 1986).

Έτσι, οι ολιγοπωλιακές δομές που επικράτησαν σε αγορές όπου η παρουσία των ξένων θυγατρικών επιχειρήσεων υπήρξε καθοριστική, είχε σαν αποτέλεσμα να δημιουργηθούν εμπόδια εισόδου για νέους εγχώριους παραγωγούς. Όμως τέτοια εμπόδια προϋπήρχαν της εισροής από τη μεριά της προσφοράς, δηλαδή τεχνολογικής και οργανωτικής αδυναμίας ανάληψης παραγωγής σε

συγκεκριμένους τομείς ενδιάμεσων και κεφαλαιουχικών αγαθών. Άσχετα δε με την εθνικότητα της ιδιοκτησίας της επιχείρησης, η οποία θα εισερχόταν σε μια παρθένα αγορά, θα προωθούσε μια στρατηγική συμπεριφορά που θα στόχευε στη δημιουργία εμποδίων εισόδου και στον περιορισμό κάθε δυνητικού ανταγωνισμού.

Στρατηγική συμπεριφορά των πολυεθνικών επιχειρήσεων με στόχο τη δημιουργία ολιγοπωλιακών συνθηκών δε χαρακτηρίζει την δραστηριότητα των πολυεθνικών μόνο στην Ελλάδα ή στις αποκαλούμενες εξαρτημένες ή περιφερειακές χώρες, αλλά ακόμη και σε χώρες της «μητρόπολης». Οι άμεσες ξένες επενδύσεις αποτελούν μέρος της προσπάθειας να εξασφαλισθούν αγορές σε βάρος άλλων επιχειρήσεων και πραγματοποιούνται με στόχο την επίτευξη ή διατήρηση μεγαλύτερης σχετικής ανταγωνιστικότητας. Περιορισμός του οριζόντιου ανταγωνισμού μέσω άμεσων ξένων επενδύσεων πραγματοποιείται όταν προϋπάρχουν δύο συνθήκες:

1) υπάρχει, ή είναι δυνητικά πιθανός, ανταγωνισμός μεταξύ επιχειρήσεων διαφορετικών χωρών, και

2) υπάρχουν εμπόδια εισόδου στην αγορά. Εάν η είσοδος είναι ελεύθερη, οποιαδήποτε αύξηση των κερδών επιτυγχάνεται μέσω του ελέγχου της αγοράς δε διαρκεί πολύ εξ αιτίας της εισόδου νέων επιχειρήσεων.

Δεν έχουν όλες οι επιχειρήσεις την ίδια ικανότητα δραστηριοποίησης σε ένα συγκεκριμένο τομέα. Επί πλέον, το πλεονέκτημα μιας επιχείρησης μπορεί να είναι εντονότερο στο εξωτερικό από ότι στη χώρα καταγωγής της επιχείρησης. Χώρες της αλλοδαπής μπορεί να χαρακτηρίζονται από έλλειψη επιχειρηματικών ταλέντων και εξειδικευμένου προσωπικού, καθώς και από μια αναποτελεσματική αγορά κεφαλαίου¹¹. Επομένως στο βαθμό που τέτοια πλεονεκτήματα αρχίζουν να αναπτύσσονται στην χώρα υποδοχής της άμεσης ξένης επένδυσης, η τελευταία καθίσταται λιγότερο επικερδής. Είναι ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι η μελέτη της διατομεακής κατανομής εμφανίζει υψηλή συγκέντρωση σε τρεις κλάδους: τα χημικά, την παραγωγή πετρελαιοιδών και τα βασικά μέταλλα, οι οποίοι συγκεντρώνουν το 86% των συνολικών άμεσων ξένων επενδύσεων στην μεταποίηση τη περίοδο 1954-1981, ενώ είναι σημαντικά μικρότερη στους τομείς παραδοσιακών προϊόντων, όπου υπάρχει σημαντικός εγχώριος ανταγωνισμός.

Η σχετική θέση των μονάδων Ελληνικής ιδιοκτησίας στην συνολική παραγωγική δυναμικότητα της μεταποίησης βελτιώθηκε μεταξύ 1968 και 1979 (Γιαννίτσης, 1983). Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί, ότι στη δεκαετία του 1970 η εγκατάσταση νέων επιχειρήσεων ξένης ιδιοκτησίας ήταν περιορισμένη, ενώ την ίδια περίοδο οι πα-

ραγωγικές μονάδες τόσο ξένης όσο και Ελληνικής ιδιοκτησίας που είχαν εγκατασταθεί πριν το 1968 μεγεθύνονταν με τον ίδιο ρυθμό. Στη Μεταλλουργία το μερίδιο του ξένου κεφαλαίου περιορίσθηκε από το 36,9% το 1968 στο 21,5% το 1979 (Γιαννίτσης, 1983). Κατά την ίδια περίοδο η θέση του Ελληνικού κοσμοπολίτικου κεφαλαίου στη μεταποίηση βελτιώθηκε, ιδιαίτερα στον τομέα των διυλιστηρίων. Υπάρχουν συνεπώς ενδείξεις ότι το εγχώριο κεφάλαιο προσελκύθηκε σε τομείς όπου η παραγωγή αρχικά οφειλόταν σε θυγατρικές εταιρείες, που εγκαταστάθηκαν κυρίως στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Μια τέτοια τάση αποδυναμώνει το επιχειρήμα της εκτόπισης του ημεδαπού κεφαλαίου που υποστηρίζει η ανάλυση της μεταπολεμικής ανάπτυξης.

Οι επιδοτήσεις και τα κίνητρα ήταν τα κυριότερα μέτρα πολιτικής που χρησιμοποίησε το Ελληνικό κράτος για να προωθήσει τις ιδιωτικές επενδύσεις και τις εξαγωγές στη μεταποίηση. Αυτή η πολιτική έχει αποδειχθεί αναποτελεσματική αφού είχε μόνο περιπτώσιακά θετικά αποτελέσματα στη ζήτηση κεφαλαίου και δεν προώθησε την ικανότητα του εγχώριου βιομηχανικού κεφαλαίου να αυτοαναπαράγεται. Το κεφάλαιο εξακολουθεί να προσελκύεται από άλλες περιοχές επιχειρηματικής δράσης, εκτός μεταποίησης.

Η ερμηνεία της αποτυχίας του συστήματος κρατικών επιδοτήσεων και κινήτρων μπορεί να αναζητηθεί κυρίως σε δύο κατευθύνσεις:

Πρώτον, αυτά καθ' αυτά τα κίνητρα υπήρξαν αποσπασματικά.

Τα φορολογικά και δασμολογικά κίνητρα δε συνδέθηκαν με μια ξεκάθαρη και εξειδικευμένη στρατηγική μετασχηματισμού θεσμών και δομών, απέτρεπαν την αποτελεσματική λειτουργία των αγορών κεφαλαίου και εμπόδιζαν την παραγωγή τεχνολογικών καινοτομιών και τον εκσυγχρονισμό. Παράλληλα, δεν υποστηρίχθηκαν από ένα σύστημα «ανεπίσημων» κινήτρων για εξαγωγές. Αυτός ο τύπος των κινήτρων θεωρείται ότι παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην εξαγωγική επίδοση των νέων βιομηχανικών χωρών της Ανατολικής Ασίας.

Σύμφωνα με την Ann Krueger, ένα σύστημα «ανεπίσημων» κινήτρων περιλαμβάνει «... την προσοχή των ανωτάτων υπαλλήλων στα προβλήματα των εξαγωγέων, την περισσότερο ευνοϊκή ερμηνεία των φορολογικών επιστροφών (που αφορούν εξαγωγικές επιχειρήσεις), σε σχέση με τις υπόλοιπες επιχειρήσεις, την συντομότερη διεκπεραίωση γραφειοκρατικών διαδικασιών... Αυτή η αντιμετώπιση ...επηρέασε θετικά το σχετικό ποσοστό κέρδους των εξαγωγικών δραστηριοτήτων σε σύγκριση με εκείνο της παραγωγής για την εγχώρια αγορά» (Ann Krueger, 1981).

Στην Ελληνική περίπτωση, η δυσλειτουργία του κρατικού μηχανισμού

ομοειδή
Πολιτικά
Επιδότηση

νισμού, η ακαμψία της γραφειοκρατίας, και η απουσία μιας συνεκτικής και συνεπούς κυβερνητικής πολιτικής σε κάθε επίπεδο, όχι μόνο δε βοήθησαν την εξαγωγική προσπάθεια στη μεταποίηση, αλλά και τις βιομηχανικές επενδύσεις γενικά.

Δεύτερον, η πολιτική των κινήτρων χαρακτηρίζεται από σύγχυση και ασάφεια, αφού δε δίνει καμμία ένδειξη ως προς τους τομείς παραγωγής, όπου οι επενδύσεις θα ήταν επιθυμητό να κατευθυνθούν. Τα κριτήρια επιλογής των επιθυμητών τομέων θα έπρεπε να συνδέονταν τόσο με τις παραγωγικές συνθήκες στην ημεδαπή και τους μακροχρόνιους αναπτυξιακούς στόχους και προοπτικές, όσο και με τα δεδομένα και τις προσδοκώμενες εξελίξεις στη διεθνή αγορά.

Απουσία προοπτικής χαρακτηρίζει επίσης και την προστατευτική πολιτική. Στην Ελλάδα η αρχική προσπάθεια επικεντρώνονταν στην προστασία και προώθηση των εξαγωγών που συνδέονταν με ό,τι θεωρούνταν ως το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα της χώρας, δηλαδή με τους παραδοσιακούς τομείς. Καμμία σοβαρή προσπάθεια δεν ανελήφθη, ουδέποτε, με στόχο την αναβάθμιση και προσαρμογή αυτού του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος στις εξελίξεις της διεθνούς αγοράς και των διεθνών δομών ζήτησης¹².

αποτυχία
Προστασία
πολιτικής

Οι αναλύσεις της μεταπολεμικής ανάπτυξης στην Ελλάδα διακατέχονται από ένα μονομερές ενδιαφέρον για τη μορφή μάλλον παρά την ποιότητα της κρατικής παρέμβασης. Η Ελλάδα αντιμετωπίζεται σαν μια περίπτωση όπου ο εκτεταμένος κρατικός έλεγχος στην οικονομία απέτυχε να ενισχύσει το βιομηχανικό κεφάλαιο και να μετασχηματίσει το «μεταπρατικό» χαρακτήρα του εγχώριου κεφαλαίου, σε αντίθεση με τα αποτελέσματα που είχε η κρατική παρέμβαση στα αρχικά στάδια της ανάπτυξης χωρών της Δυτικής Ευρώπης και κυρίως της Γερμανίας (π.χ. Mouzelis, 1978, 118-9).

Παρά την κοινή μορφή με την οποία εκδηλώνεται η κρατική παρέμβαση σε διαφορετικές περιπτώσεις (έλεγχος του τραπεζικού συστήματος, προστατευτισμός, εμπορική πολιτική κ.λπ.) η ποιότητά της διαφέρει σημαντικά. Και τούτο διότι η ποιότητα της κρατικής παρέμβασης καθορίζεται από την αλληλεπίδραση παραγόντων που είναι μοναδικοί σε κάθε περίπτωση, και μπορεί να είναι παράγοντες πολιτικοί, θεσμικοί, οικονομικοί, αλλά και παράγοντες που αναφέρονται στις δομές των αγορών. Η παρέμβαση του Ελληνικού κράτους όμως δεν ήταν σε θέση να εξασφαλίσει μια διαδικασία εκβιομηχάνισης που θα χαρακτηριζόταν από δυναμισμό, ανταγωνιστικότητα, ευελιξία και προσαρμοστικότητα στη διεθνή αγορά, διότι η ποιότητα της κρατικής παρέμβασης δεν υπήρξε ανάλογη των απαιτήσεων της εκβιομηχάνισης, όπως αυτές καθορίσθηκαν

από τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες. Η κρατική παρέμβαση στην Ελληνική περίπτωση δεν προσπάθησε να προβλέψει τις εξελίξεις στην διεθνή αγορά και ανάλογα να συνδράμει, ώστε η βιομηχανία να ανταποκριθεί στις προκλήσεις αυτών των εξελίξεων. Ούτε φρόντισε να αρθούν οι περιορισμοί που έθεταν στην εκβιομηχάνιση οι εσωτερικές τεχνοοικονομικές και κοινωνικοπολιτικές δομές και σχέσεις.

Η βασική φιλοσοφία των αναλύσεων της μεταπολεμικής ανάπτυξης διακρίνεται από ένα δομικό ντετερμινισμό: δεν αφήνονται περιθώρια για να υπολογισθούν και να διερευνηθούν οι δράσεις και αντιδράσεις του εγχωρίου κεφαλαίου, σαν κοινωνικού παράγοντα.

Από τη μια μεριά, αποδίδεται πρωταρχικός και καθοριστικός ρόλος στους εξωγενείς παράγοντες όσον αφορά τη διαμόρφωση των εγχώριων κοινωνικών φορέων και δομών. Από τη στιγμή που οι εγχώριες δυνάμεις (με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους) θέτουν το πλαίσιο της «εξάρτησης» και «υπανάπτυξης», γίνονται ευάλωτες και ευπροσάρμοστες στα συμφέροντα και τα σχέδια των εξωγενών παραγόντων.

Από την άλλη μεριά, το εγχώριο κεφάλαιο αντιμετωπίζεται σαν μια μονολιθική και ομογενής κοινωνική ομάδα που συμπεριφέρεται με πανομοιότυπο, χωρίς διαφοροποιήσεις, τρόπο: αναλαμβάνει παραδοσιακές, μεταπρατικές και μη παραγωγικές δραστηριότητες και χαρακτηρίζεται από την ανυπαρξία κάθε κλίσης προς παραγωγικές μεταποιητικές δραστηριότητες.

Ο αναπροσανατολισμός του Ελληνικού κεφαλαίου από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, προς τους περισσότερο παραδοσιακούς τομείς καταναλωτικών αγαθών, θεωρήθηκε σαν μια αντίδραση στους κινδύνους της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και της αναδόμησης του διεθνούς συστήματος (Γιαννίτσης, 1983) και ερμηνεύθηκε σαν μια επιβεβαίωση της υπόθεσης για το μεταπρατικό χαρακτήρα του εγχωρίου κεφαλαίου.

Εάν όμως λάβουμε υπόψη ότι:

1. οι συνθήκες στην παγκόσμια αγορά ήταν πραγματικά κρίσιμες και επέβαλαν τον άμεσο εκσυγχρονισμό, την προσαρμογή και αναδιάρθρωση,

2. στην Ελλάδα οι υπάρχοντες μηχανισμοί δεν εξασφάλιζαν τη ροή ικανοποιητικών πληροφοριών και γνώσης σχετικά με το διεθνές περιβάλλον, τις αλλαγές και ευκαιρίες που παρουσιάζονταν σε αυτό, αλλά και τους επιχειρηματικούς κινδύνους, έτσι ώστε οι κοινωνικοί φορείς να καταστούν ικανοί να αντιμετωπίσουν την κρίση και να προωθήσουν τους απαραίτητους δομικούς μετασχηματισμούς και προσαρμογές·

3. το Ελληνικό κράτος απέτυχε συστηματικά σε όλη την μεταπολεμική περίοδο να άρει τους αρνητικούς παράγοντες στην διαδικασία προώθησης κάθε μετασχηματισμού και δημιουργίας μιας μεταποιοητικής βιομηχανίας με ανταγωνιστικές δομές, και τέλος ότι

4. κάτω από την πίεση της κρίσης και του διεθνούς ανταγωνισμού το εγχώριο κεφάλαιο θα μπορούσε να αναλάβει επενδύσεις εκσυγχρονισμού και βιομηχανικής αναδιάρθρωσης, μόνον αν η μεταπολεμική διαδικασία εκβιομηχάνισης είχε δημιουργήσει τις δομές, τους θεσμούς, και τις ικανότητες που απαιτεί ο στρατηγικός προγραμματισμός, τότε καθίσταται φανερό ότι το εγχώριο κεφάλαιο για να επιβιώσει της κρίσης και να διασφαλίσει τα βραχυχρόνια κέρδη του κατέφυγε αναπόφευκτα στην «πεπατημένη», σε δραστηριότητες δηλαδή, που δεν υπερβαίνουν τα όρια των δυνατοτήτων του ούτε χαρακτηρίζονταν από υψηλή αβεβαιότητα και άρα ήταν χαμηλού κινδύνου. Αντίθετα, μια φυγή προς τα εμπρός σε συνθήκες κρίσης, και με αμφίβολη την ικανότητα σχεδιασμού και δημιουργίας ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων, τόσο στον τομέα του επιχειρείν όσο και της τεχνολογίας, θα αύξανε την αβεβαιότητα άρα και τον κίνδυνο της αποτυχίας. Σε μια τέτοια συμπεριφορά συνεπώς δεν υπάρχει τίποτε που να την προσδιορίζει σαν προκαθορισμένα και αναπόφευκτα μεταπρατική. Είναι απλά το λογικό επακόλουθο της προσπάθειας για προσαρμογή σε ένα εχθρικό εξωτερικό αλλά και εσωτερικό περιβάλλον. Εάν, αντίθετα είχαν προωθηθεί αλλαγές θεσμικές αλλά και δομών και νοοτροπίας έτσι ώστε να εδραιωθεί ένα πλαίσιο επιχειρηματικής δραστηριότητας που θα ωθούσε προς μια διαδικασία μετασχηματισμού, τότε θα ήταν δυνατό να αναμένεται μια διαφορετική, «επιθετική», επιχειρηματική συμπεριφορά.

Θα πρέπει δε να σημειωθεί, ότι το οποιοδήποτε ανταγωνιστικό πλεονέκτημα που απόλαυσε η χώρα στη μεταπολεμική περίοδο ήταν τόσο ασθενές και υπονομεύθηκε σε σημαντικό βαθμό από την κρίση και τον επακόλουθο μετασχηματισμό του διεθνούς οικονομικού συστήματος, ώστε ακόμη και οι άμεσες ξένες επενδύσεις αναδιρθρώθηκαν προς την κατεύθυνση των παραδοσιακών τομέων από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και μετέπειτα (Γιαννίτσης, 1983, Kyrkilis, 1986).

Ε. Η κριτική που αναπτύχθηκε παραπάνω αμφισβητεί το χαρακτηρισμό του μεταπολεμικού Ελληνικού καπιταλισμού σαν μια στρεβλή παραλλαγή ενός ιδεατού μοντέλου καπιταλιστικής ανάπτυξης. Ένα κανονιστικό πρότυπο καπιταλιστικής ανάπτυξης προϋποτίθεται, και κάθε πραγματική κατάσταση είτε συμμορφώνεται μαζί του, όπως στην περίπτωση των αναπτυσσόμενων χωρών κρατών, είτε πα-

στρεβλή
ανάπτυξη

ρεκκλίνει από αυτό, όπως στην περίπτωση των υπανάπτυκτων κρατών. Υποστηρίζεται ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες στην πορεία της ανάπτυξης τους δημιούργησαν μια αυτόνομη και διαφοροποιημένη βιομηχανική δομή χωρίς την εισροή ιδεολογικών, προτύπων συμπεριφοράς, θεσμών, αγαθών, τεχνολογίας και κεφαλαίου από τις χώρες που προηγούνταν στη διαδικασία της εκβιομηχάνισης. Είναι όμως αποδεδειγμένο ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες δέχτηκαν την επίδραση όλων των παραπάνω παραγόντων χωρίς να καταστούν υπανάπτυκτες¹³.

Με αυτή την έννοια, είναι αμφισβητήσιμο το επιχείρημα για την ύπαρξη κάποιων αυτόματων μηχανισμών του καπιταλιστικού συστήματος οι οποίοι είτε λειτουργούν σωστά και οδηγούν σε τεχνική πρόοδο και αυτόνομη εκβιομηχάνιση, όπως είναι η περίπτωση των αναπτυσσόμενων χωρών, είτε λειτουργούν στρεβλά με αποτέλεσμα την εξαρτημένη εκβιομηχάνιση και την υπανάπτυξη, όπως στην περίπτωση της Ελλάδας.

Οι υπάρχουσες αναλύσεις δεν προσδιορίζουν αυτούς τους ιδεατούς «αυτόματους» μηχανισμούς του καπιταλισμού. Η αναφορά σε πραγματικές περιπτώσεις, όπου υποθετικά οι μηχανισμοί λειτούργησαν αυτόματα και χωρίς εμπόδια, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή αναντίρρητα. Περισσότεροι βαθμοί ελευθερίας για την Αγγλία και πιθανόν μερικές ακόμη χώρες, που οφείλονται στον χαρακτήρα των χωρών αυτών σαν ιστορικών πρωτοπόρων της καπιταλιστικής ανάπτυξης, και στις συγκεκριμένες συνθήκες στην εγχώρα και διεθνή αγορά, δε σημαίνουν ότι η ανάπτυξη αυτών των χωρών βασίστηκε σε κάποιους αυτόματους μηχανισμούς, ούτε ότι η πρόοδος μπορεί να είναι μια αυτόματη διαδικασία όπου οι κοινωνικές δυνάμεις έχουν απλά έναν εκτελεστικό ρόλο.

Παράλληλα, η αποδοχή και υιοθέτηση των επιτευγμάτων της τεχνικής προόδου δεν επέρχονται αυτόματα, ούτε είναι αναπόφευκτες. Η διάδοση των νέων τεχνολογιών στην κοινωνία φαίνεται ότι είναι πάντοτε το προϊόν του ανταγωνισμού μεταξύ των νέων τεχνοοικονομικών σχέσεων από την μια μεριά, και των κατεστημένων κοινωνικοπολιτικών δομών από την άλλη. Οι κοινωνικοπολιτικές δομές μπορεί είτε να παρεμποδίζουν είτε να ευνοούν τη διάδοση των τεχνολογικών επιτευγμάτων¹⁴. Με αυτή την συλλογιστική, η διάδοση των νέων τεχνολογιών μπορεί να καταστεί ευκολότερη εκεί όπου δεν υπάρχουν ομάδες συμφερόντων συνδεδεμένες με ξεπερασμένες τεχνοοικονομικές δομές, ή όπου οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες μαζί με τον συγκεκριμένο χαρακτήρα της πολιτικής εξουσίας, όπως π.χ. στην Ν. Κορέα, επιτρέπουν την κατάργηση τέτοιων ανασταλτικών δεσμών και σχέσεων.

Ένα άλλο αμφισβητούμενο σημείο των αναλύσεων για την μεταπολεμική ανάπτυξη στην Ελλάδα είναι αυτό που αφορά στην θεμελιώδη αντίφαση του καπιταλισμού σε αυτή την φάση. Το επιχείρημα, το οποίο έχει επίσης χρησιμοποιηθεί εκτενώς για να εξηγήσει την εμφάνιση του «κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού σε συνθήκες σχετικής καθυστέρησης των παραγωγικών δυνάμεων», είναι ότι:

Στην Ελλάδα η εμφάνιση της αντίφασης μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων εκδηλώνεται στην πλευρά των ιστορικά ξεπερασμένων καπιταλιστικών σχέσεων, οι οποίες δε δύνανται να διασφαλίσουν την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, ούτε καν στην έκταση των αντικειμενικών δυνατοτήτων του καπιταλισμού. Αντίθετα, στην περίπτωση του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού των αναπτυσσόμενων κρατών της Δύσης, η αντίφαση εκδηλώνεται στην πλευρά των «υπεραναπτυσσόμενων» παραγωγικών δυνάμεων.

Αυτή η υπόθεση χαρακτηρίζεται από σοβαρά θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα:

Πρώτου, εάν θεωρήσουμε τον καπιταλισμό τόσο στην αφηρημένη του μορφή σαν ένα τρόπο παραγωγής όσο και στις διαφορετικές φάσεις και ιστορικές στιγμές της ανάπτυξής του, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι σε κάθε συγκεκριμένη ιστορική στιγμή και τόπο, οποτεδήποτε η «αντίφαση μεταξύ παραγωγικών σχέσεων και παραγωγικών δυνάμεων» ερχόταν στην επιφάνεια, τα εμπόδια στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ήταν πάντοτε στην πλευρά των «ιστορικά παρωχημένων» κοινωνικών σχέσεων και δομών. Αυτό χαρακτηρίζει τον καπιταλισμό τόσο στις αναπτυσσόμενες όσο και στις λιγότερο αναπτυσσόμενες χώρες¹⁵.

Παράλληλα, η ιδιαιτερότητα της Ελληνικής περίπτωσης δεν τεκμηριώνεται, αφού ούτε ιστορικά επιβεβαιώνεται, ούτε θεωρητικά γίνεται αναντίρρηση δεκτό, ότι οι παραγωγικές δυνάμεις στις αναπτυσσόμενες χώρες έχουν «υπεραναπτυχθεί», και έτσι ο καπιταλισμός έχει εξαντλήσει κάθε «αντικειμενική δυνατότητα» για ανάπτυξη.

Η έννοια των «αντικειμενικών δυνατοτήτων του καπιταλισμού», οι οποίες είτε έχουν εξαντληθεί, είτε παραμένουν ανεπανόρθωτα ανεκπλήρωτες (όπως στην περίπτωση της Ελλάδος), αναφέρεται μάλλον σε ιδεατές παρά σε πραγματικές καταστάσεις. Κάθε στάδιο στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων μπορεί να θεωρηθεί σαν «τελικό» εάν αξιολογηθεί στατικά και παραβλεφθεί κάθε δυναμισμός που εμπεριέχεται σε αυτό. Η δια-

Σεφ. Κ.Μ.Κ

ισχυρίζεται

↓

δικασία κοινωνικοποίησης του κεφαλαίου (τόσο των παραγωγικών δυνάμεων όσο και των διαδικασιών παραγωγής) απαιτεί την αναδιάρθρωση των κοινωνικοπολιτικών σχέσεων και δομών, μέσα από κρίσεις, ανταγωνισμούς, και αναδιατάξεις. Και οι δύο θεωρήσεις σχετικά με το χαρακτήρα της βασικής αντίφασης του καπιταλισμού, και το συσχετισμό της με την εμφάνιση του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού υποδηλώνουν μια στατική εικόνα του καπιταλισμού. Και οι δύο εδράζονται στην υπόθεση ότι ο σύγχρονος καπιταλισμός είναι «παρηκμασμένος» και «ετοιμοθάνατος»: είτε διότι οι παραγωγικές δυνάμεις είναι «υπεραναπτυγμένες», είτε διότι η περαιτέρω ανάπτυξή τους εμποδίζεται από ανεπαρκείς και παρωχημένες κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες δεν παρουσιάζουν καμμία δυνατότητα ουσιαστικού μετασχηματισμού στα πλαίσια ενός «εξαρτημένου» καπιταλισμού. Το κοινό στοιχείο, και στις δύο περιπτώσεις, είναι ότι το κράτος –η πολιτική εξουσία– καλείται να περισώσει, προσωρινά, τον καπιταλισμό με παρέμβαση κρατικομονοπωλιακού χαρακτήρα. Έτσι, θρυσκόμαστε αντιμέτωποι με μια περίπτωση πολιτικού βολонταρισμού: η λύση για τον καπιταλισμό στο συγκεκριμένο στάδιο ανάπτυξης δεν μπορεί παρά να είναι πολιτική, βασικά εξωοικονομική, και δεν μπορεί να βασίζεται στους νόμους και τις δυνάμεις της αναπαραγωγής και της επέκτασης του συστήματος αυτού καθ' αυτού. Αυτές οι τελευταίες είτε έχουν εξαντληθεί είτε εμποδίζονται.

Μια επιπλέον αδυναμία των αναλύσεων της μεταπολεμικής ανάπτυξης είναι η περιγραφικότητά τους: όπως και στο μοντέλο «εξάρτησης-υπανάπτυξης», είναι αμφισβητήσιμο κατά πόσο όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά, η ύπαρξη των οποίων πιστοποιεί την εμφάνιση του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού στην Ελλάδα, είναι ικανοποιητικά, ώστε να ορίσουν τον Ελληνικό καπιταλισμό σαν κρατικομονοπωλιακό.

Εάν θεωρήσουμε τους ορισμούς του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, όπως αυτοί έχουν προταθεί από τις διάφορες παραλλαγές της κρατικομονοπωλιακής προσέγγισης¹⁶, η κρατική παρέμβαση σε συνθήκες κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού χαρακτηρίζεται από: ένα διευρυμένο δημόσιο τομέα, οικονομικό προγραμματισμό, κρατικομονοπωλιακές ρυθμίσεις των σχέσεων κεφαλαίου-εργασίας, διεθνείς κρατικομονοπωλιακούς οργανισμούς και δραστηριότητες– όλα αυτά αποβλέπουν στην ανακατανομή του εθνικού εισοδήματος προς όφελος του μονοπωλιακού κεφαλαίου, όπως επίσης και στη διασφάλιση της πολιτικής και οικονομικής κυριαρχίας του. Επίσης, το κράτος συμμετέχει

άμεσα και συνεισφέρει στη δημιουργία, πραγματοποίηση, και διευρυμένη αναπαραγωγή της αξίας του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου, χρηματοδοτεί άμεσα τις επενδύσεις, τις δαπάνες παραγωγής, έρευνας και ανάπτυξης (R & D), και παρεμβαίνει στην παραγωγική διαδικασία σημαντικών βιομηχανιών αυξάνοντας το μέγεθος του δημόσιου παραγωγικού τομέα.

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο οι οικονομικές δραστηριότητες του Ελληνικού κράτους δεν ικανοποιούν τα χαρακτηριστικά του κρατικομονοπωλιακού μοντέλου: ο ρόλος του κράτους περιορίζεται στη δημιουργία υποδομής και στη διασφάλιση των αναγκών συνθηκών για τις δραστηριότητες του ιδιωτικού κεφαλαίου, ξένου και εγχώριου¹⁷. Οποιαδήποτε και αν είναι η επέκταση του δημόσιου τομέα της οικονομίας μεταπολεμικά, αυτή δεν εμφανίζεται με τη μορφή της άμεσης συμμετοχής στην παραγωγική διαδικασία. Ούτε υφίσταται κάποια σημαντική κρατική συμβολή στην έρευνα και ανάπτυξη. Ακόμη και όταν το κράτος αναλαμβάνει άμεσες επενδύσεις στη μεταποίηση, όπως στην περίοδο 1959-1962, τα κίνητρό του είναι αποσπασματικά (η επενδυτική κρίση) και σύντομα η δραστηριότητά του επανέρχεται στα προηγούμενα χαμηλά επίπεδα. Η αύξηση της κρατικής παρέμβασης μετά το 1982, έχει ένα μάλλον αμυντικό παρά επιθετικό χαρακτήρα, επικεντρώνεται στις προβληματικές επιχειρήσεις και αποτυγχάνει στους στόχους της, εξαιτίας του ανεπαρκούς management. Οι υποστηρικτές της κρατικομονοπωλιακής προσέγγισης παραδέχονται ότι η κρατική παρουσία στη μεταποίηση, ορυχεία-λατομεία, και κατασκευαστικό τομέα κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα, ενώ δεσπόζει μόνο στην εκπαίδευση και την κοινή ωφέλεια¹⁸.

Είναι εξάλλου κοινή πεποίθηση, ότι σε όλη την μεταπολεμική περίοδο ο οικονομικός σχεδιασμός σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο δεν περιλαμβάνεται στις λειτουργίες του Ελληνικού κράτους. Επίσης, η πιστωτική και νομισματική πολιτική απεδείχθησαν αναποτελεσματικές στο να μετασχηματίσουν το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο, το οποίο εμπόδιζε την δημιουργία αποτελεσματικής αγοράς κεφαλαίου. Αυτό το γεγονός είχε σημαντικές επιπτώσεις στον σχηματισμό και την επέκταση του βιομηχανικού κεφαλαίου και στη διεθνή ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής μεταποίησης¹⁹.

Συμπεράσματα

*Λόγοι Έλλαν
υπαίτια*

Στη μεταπολεμική Ελλάδα, συγκεκριμένες συνθήκες, δομές και θεσμοί εμπόδισαν την εμφάνιση κερδοφόρων ευκαιριών στη μεταποιητική βιομηχανία και τη διοχέτευση του κεφαλαίου σε αυτή.

Ούτε οι άμεσες ξένες επενδύσεις ούτε η μεταφορά τεχνολογίας καθ' αυτές μπορούν να κατηγορηθούν ότι απέτρεψαν την επέκταση του εγχώριου κεφαλαίου, την αναβάθμιση των εγχώριων δομών και θεσμών, ή την ανάπτυξη της τεχνολογικής έρευνας. Είναι το πλαίσιο πολιτικής μέσα στο οποίο και οι άμεσες ξένες επενδύσεις και η μεταφορά τεχνολογίας συντελέστηκαν, καθώς και ο ρόλος του κράτους σε αυτά τα θέματα, που εμπόδισαν την ενσωμάτωση της ξένης τεχνολογίας και επένδυσης σε μια μακροχρόνια αναπτυξιακή προοπτική της Ελληνικής μεταποίησης.

Παράλληλα, τα χαμηλά περιθώρια κέρδους, η αύξηση της αβεβαιότητας, το σχετικά υψηλό εργατικό κόστος, η άκαμπτη γραφειοκρατία, και η ανεπαρκής υποδομή σε περιόδους υψηλών τεχνολογικών απαιτήσεων, αλλά και η μεταβολή των διεθνών στρατηγικών των πολυεθνικών εταιρειών, συνέβαλαν στη μείωση των άμεσων ξένων επενδύσεων από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 περίπου. Ενώ, από την άλλη μεριά, παρατηρείται μια αξιοσημείωτη αδυναμία της Ελληνικής μεταποίησης να προωθήσει τη διάδοση της μεταφερόμενης τεχνολογίας.

Το κράτος, αν και παρουσιάστηκε σαν ο κύριος αναπτυξιακός μοχλός, απέτυχε να παρέμβει κατά τρόπο που θα εξασφάλιζε κερδοφόρες ευκαιρίες και βεβαιότητα για την ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας, αλλά και θα προωθούσε μια επιτυχή και ανταγωνιστική εκβιομηχάνιση.

Η κρατική υποστήριξη στη βιομηχανία έλαβε κυρίως τη μορφή του προστατευτισμού, της επιβολής περιορισμών στις εισαγωγές, των επιδοτήσεων, και άλλων αποσπασματικών και σποραδικών σε χαρακτήρα κινήτρων.

Η οποιαδήποτε επιτυχία των επιχειρήσεων τόσο στην εθνική όσο και διεθνή αγορά με δυσκολία μπορεί να αποδοθεί στην κρατική παρέμβαση και υποστήριξη με την μορφή καλύτερου management, προαγωγής της καινοτομίας, και πληροφόρησης για τις συνθήκες, τα προβλήματα και τις ευκαιρίες της αγοράς. Είναι χαρακτηριστικό, ότι τα ποσοστά κέρδους των επιχειρήσεων με εξαγωγικό προσανατολισμό, τόσο Ελληνικής όσο και αλλοδαπής

ιδιοκτησίας, βασίσθηκαν σε σημαντικότατο βαθμό σε επιβλητικά των εξαγωγών κρατικά κίνητρα και επιδοτήσεις²⁰.

Στις σπάνιες περιπτώσεις, όπου η διεθνής ανταγωνιστικότητα βασίσθηκε σε επιδεξιότητες διοίκησης, οργάνωσης και τεχνολογικής καινοτομίας, η ανάπτυξη αυτών των επιδεξιοτήτων ήταν το αποτέλεσμα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας μάλλον παρά της κρατικής υποστήριξης και ενθάρρυνσης.

Ακόμη και όταν το κράτος προώθησε ένα καινούργιο περιβάλλον για το εγχώριο κεφάλαιο και την ανάπτυξη της Ελληνικής μεταποίησης δρομολογώντας τη σύνδεση αρχικά και την είσοδο μετέπειτα στην ΕΟΚ, απέτυχε στη συνέχεια να ενισχύσει την ανταγωνιστικότητα της εθνικής βιομηχανίας. Σχετικά μικρά περιθώρια κέρδους και χαμηλή παραγωγικότητα παραμένουν τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της Ελληνικής μεταποίησης. Οι περίοδοι προσαρμογής συχνά χρειάζεται να παραταθούν, καθώς βασικοί τομείς αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην προσπάθεια ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητάς τους και προώθησης του εκσυγχρονισμού τους.

Συνολικά, η μεταπολεμική περίοδος διακρίνεται από έλλειψη ηγεσίας στην βιομηχανία, είτε από τη μεριά ενός ισχυρού, διεισδυτικά παρεμβατικού κράτους, είτε από τη μεριά ενός ανταγωνιστικού ιδιωτικού κεφαλαίου, που να λειτουργεί και να είναι οργανωμένο αποτελεσματικά.

Διότι, ακόμη και αν απουσίαζε κάθε σοβαρό κοινωνικοοικονομικό εμπόδιο, το οποίο θα παρακώλυε την κινητοποίηση του κεφαλαίου και των κοινωνικών πόρων προς μια διαδικασία εκβιομηχάνισης, το πραγματικό πρόβλημα εντοπίζεται στην αναζήτηση εκείνου του κοινωνικού φορέα ή φορέων που θα είναι σε θέση να συντονίσουν τις πηγές της οικονομικής ανάπτυξης με στόχο την ενδυνάμωση της εκβιομηχάνισης και της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, να θέσουν τις προτεραιότητες και την στρατηγική προοπτική της ανάπτυξης, να προβλέψουν τα εμπόδια και τις αντιφάσεις που είναι δυνατόν να προκύψουν κατά τη διαδικασία εκβιομηχάνισης και από την επαφή μεταξύ των εγχώριων βιομηχανιών με την διεθνή αγορά, και να εγκαθιδρύσουν τις δομές της εκβιομηχάνισης (τομείς κλειδιά, σχέσεις με τη διεθνή αγορά, χρηματοδότηση της βιομηχανικής ανάπτυξης, τεχνική πρόοδος και καινοτομία, κ.λπ.).

Στο βαθμό που η ανάλυση και ερμηνεία της μεταπολεμικής ανάπτυξης βασίζεται, ή δανείζεται σχήματα από το μοντέλο της «ανάπτυξης-υπανάπτυξης», η παραπάνω ερώτηση δεν πρόκειται να απαντηθεί ικανοποιητικά και με τρόπο που να αποτελεί την

βάση για την χάραξη στρατηγικής.

Προσαγωγή
ανάπτυξης
⊗ Η αναζήτηση μιας νέας προοπτικής για τη δεκαετία του 1990 και αργότερα είναι επιτακτική, και πρέπει να βασίζεται στην αναγνώριση των ακόλουθων αναγκών:

1. Ένα ισορροπημένο περιβάλλον για επιχειρηματική δραστηριότητα: Κάτι τέτοιο δε συνδέεται μόνο με την αγορά κεφαλαίου και το σύστημα κινήτρων, αλλά επίσης, και περισσότερο σημαντικά, με μακροπρόθεσμη και συνεπή βιομηχανική πολιτική. Μια τέτοια πολιτική πρέπει να περιλαμβάνει τον καθορισμό του ανταγωνιστικού περιβάλλοντος, το οποίο θα ενθαρρύνει την παραγωγή καινοτομίας και την ανάπτυξη γενικά των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων της Ελληνικής μεταποίησης. Η ανάπτυξη των διοικητικών-οργανωτικών, επιχειρηματικών, τεχνικών, ερευνητικών και άλλων επιδεξιοτήτων θα επιτρέψει τις μεταποιητικές βιομηχανίες να προσαρμόζονται συνεχώς και με ευελιξία στις μεταβολές των διεθνών προτύπων ζήτησης, σχεδιασμού προϊόντων, και της τεχνολογίας.

2. Την ανάπτυξη μιας διεθνικής άποψης από τη μεριά του βιομηχανικού κεφαλαίου: Η μεταποίηση πρέπει να αποκτήσει ένα σαφή παραγωγικό προσανατολισμό προς τη διεθνή αγορά και μια συνεχή προσαρμοστική ικανότητα προς τις διεθνείς μεθόδους οργάνωσης της εργασίας.

3. Η κρατική παρέμβαση πρέπει να ξεπεράσει το τυπικό δίλημμα «άμεση ανάμιξη στην παραγωγή» ή «ρυθμιστική παρέμβαση». Το κράτος πρέπει να αποβεί ο καθοριστικός φορέας για την οικοδόμηση ουσιαστικής συναίνεσης γύρω από τις προτεραιότητες που αναδεικνύονται στο περιβάλλον της διεθνούς αγοράς. Η παρέμβαση του κράτους πρέπει να είναι εξειδικευμένη και να ανταποκρίνεται στις ανάγκες κάθε τομέα ξεχωριστά, ακόμη και στις ανάγκες συγκεκριμένων επιχειρήσεων. Μια ενεργός συνεργασία μεταξύ κράτους, ιδιωτικού κεφαλαίου, και εργαζομένων θα πρέπει να επιδιωχθεί με στόχο την επιβίωση, τη δομική προσαρμογή, και την ανταγωνιστικότητα της εθνικής οικονομίας.

Η συμβολή του κράτους στη διαδικασία αυτή, δεν πρέπει να παρερμηνευθεί, ούτε να υπερ-εκτιμηθεί. Μάλιστα, σε μια τέτοια υπερ-εκτίμηση του ρόλου και των καθηκόντων του κράτους, θα μπορούσε κάλλιστα να οδηγήσει η επιφανειακή ανάγνωση της εμπειρίας των νέων βιομηχανικών χωρών της Ν.Α. Ασίας.

Εκείνο που, κατά τη γνώμη μας, δείχνουν η εμπειρία αυτή, η ελληνική περίπτωση, και γενικότερα η εμπειρία της εκβιομηχάνισης είναι η ανάγκη ύπαρξης μιας ηγετικής δύναμης, η οποία συνεκτιμητά θα διαμορφώνει, προσαρμόζει και υλοποιεί μια βιομηχα-

νική στρατηγική με αιχμή προς την παραγωγικότητα και τις συνθήκες στην διεθνή αγορά. Αυτό, ασφαλώς, δε σημαίνει κατ' ανάγκη ούτε προϋποθέτει άμεση ανάληψη παραγωγικών δραστηριοτήτων από το κράτος. Οι δυνάμεις που θα απαρτίσουν αυτήν τη ρωμαλέα «ηγεσία της εκβιομηχάνισης», μπορούν να διαμορφωθούν, και θα πρέπει να αναζητηθούν, καταρχήν σε μικρο-επίπεδο, ανεξάρτητα από τους μακρο-θεσμούς, όπου πιθανόν να εκφρασθούν.

Σημειώσεις

1. Φωτόπουλος, 1975, Μουζέλης, 1978, Σαμαράς, 1982, Γιαννίτσας, 1983, Βεργόπουλος, 1986.

2. Μουζέλης, 1978, Γιαννίτσας, 1983, Βεργόπουλος, 1986.

3. Με άλλα λόγια, εδώ υπονοείται ότι πολλαπλασιάσθηκαν τα εμπόδια εισόδου από την πλευρά της προσφοράς, αφού έγινε επιτακτικότερη η ανάγκη να αποκτήσουν οι εγχώριες επιχειρήσεις πολυδάπανες τεχνικές, διοικητικές και οργανωτικές ικανότητες, προκειμένου να μπορέσουν να ανταγωνισθούν με επιτυχία τις πολυεθνικές εταιρείες.

4. Ο Σαμαράς ισχυρίζεται ότι η «σπάνις κεφαλαίου» είναι επίπλαστο πρόβλημα. Αντίθετα, εξαιτίας της χαμηλής ζήτησης για κεφάλαιο, αργούντες χρηματικοί πόροι συνυπάρχουν με την υποτονική επενδυτική δραστηριότητα. Εάν το πλεονάζον κεφάλαιο εχρησιμοποιείτο με ορθολογικά σχεδιασμό τρόπο, τότε δε θα ήταν αναγκαία η εισαγωγή κεφαλαίου.

5. Για μια λεπτομερέστερη κριτική της Σχολής της Εξάρτησης-Υπανάπτυξης, βλ. P.J. O'Brien (1975), S. Lall (1975), G. Palma (1978), M. Bienefeld (1981).

6. Εν τούτοις, διαφορές στην παραγωγικότητα αναφέρονται και στα πλαίσια καθενός από τους δύο αυτούς τομείς. Βλ. Κιντής, 1982, για σχετικά στατιστικά στοιχεία.

7. Για μια λεπτομερέστερη παρουσίαση της θέσης περί «υποκαταναλωτισμού», βλ. J.A. Hobson (1983), P. Sweezy (1942), P. Baran (1957), S. Amin (1974). Για κριτική της «υποκαταναλωτικής» άποψης, βλ. K. Marx «Το Κεφάλαιο» και V. Lenin «Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στην Ρωσία», για την ανεπάρκεια του επιχειρήματος περί «υποκαταναλωτισμού στην περίπτωση μιας λιγότερο ανεπτυγμένης καπιταλιστικής χώρας».

8. «Επιχειρήσεις [του κλάδου εργαλειομηχανών] θεωρούν ως εγχώρια αγορά τους την αγορά των ΗΠΑ για τις ηλεκτρονικά ελεγχόμενες εργαλειομηχανές (computer numerically controlled –CNC– machine tools)» –Chudovsky et al., 1983 όπως αναφέρεται από τον S. Jacobsson, 1984, 48.

9. Ο R. Luedde-Neurath παρατηρεί χαρακτηριστικά ότι στη Νότιο Κορέα «οι υπάλληλοι των τελωνείων έχουν στη διάθεσή τους όχι μόνο λεπτομερείς καταλόγους διεθνών τιμών, αλλά και λεπτομερή στοιχεία όλων των διεθνών συναλλαγών στις οποίες συμμετέχει η Ν. Κορέα. Καθημερινά συν-

τάσσεται κατάλογος για κάθε συναλλαγή, ο οποίος περιλαμβάνει τον αριθμό του σχετικού πιστωτικού, τη φύση του προϊόντος, τη χώρα προέλευσής του, τον προμηθευτή του, τον αγοραστή, την αγοραζόμενη ποσότητα και, ίσως το σημαντικότερο από όλα, την ανά μονάδα τιμή για κάθε συναλλαγή. Αυτός ο λεπτομερής έλεγχος φαίνεται να έχει περιορίσει αποτελεσματικά την υπερ/υπο-τιμολόγηση στην Κορέα... [Με αυτή την έννοια] οι ξένοι επενδυτές στην Κορέα δε λειτουργούν σε φιλελεύθερο περιβάλλον» (R. Luedde-Neurath, 1982, 23).

10. C. Hamilton, 1984, J. Enos, 1984, R. Wade, 1984, S. Jacobsson, 1984, M. Fransman, 1984, R. Luedde-Neurath, 1984.

11. Για μια αναλυτική παρουσίαση της ερμηνείας των ξένων άμεσων επενδύσεων μέσω της θεωρίας της βιομηχανικής οργάνωσης δεσ, Hymer, 1960, Kindleberger, 1969, Caves, 1971, Caves, 1974, Dunning, 1973.

12. Για μια εμπειριστατωμένη ανάλυση του προστατευτισμού στην Ελληνική μεταποίηση δεσ, Α. Μητσός, 1989.

13. Δες A. Milward and S. Saul, 1979, για μια ανάλυση της εκβιομηχάνισης στη Γερμανία και των διαφορών της από την εκβιομηχάνιση στη Γαλλία, την Αγγλία και το Βέλγιο. Επίσης, δεσ Armstrong et al., 1984, για την περίπτωση της Ιαπωνίας, και IDS Bulletin, vol. 15, no 2, για την περίπτωση των Νέων Βιομηχανικών Χωρών της Α. Ασίας.

14. Για μια θεωρητική ανάλυση του ζητήματος δεσ, Carlotta Perez, 1985.

15. Δες Milward and Saul, 1979, Armstrong, Glyn, Harrison, 1984, IDS Bulletin, 1984, Carlotta Perez, 1985.

16. Για μια παρουσίαση των διάφορων προσεγγίσεων περί κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, δεσ Jessop, 1985, pp. 40-56.

17. Ανεξάρτητα από την επιτυχία πραγματοποίησης των στόχων αυτών.

18. Δες Σαμαράς, 1892, 136-140. Στην περίοδο 1964-1975, οι άμεσες κρατικές επενδύσεις ήταν το 1,4% των συνολικών επενδύσεων στη μεταποίηση, ενώ την περίοδο 1959-63 συμμετείχαν σε ποσοστό 23% των συνολικών επενδύσεων στη μεταποίηση. Το κράτος κατεύθυνε το 66,1% των συνολικών του επενδύσεων στη δημιουργία υποδομής, δηλαδή, ενέργεια, μεταφορές, τηλεπικοινωνίες. Δες Γιαννίτσας, 1983.

19. Δες Tsofis, 1984.

20. Κίνητρα και επιδοτήσεις με στόχο την προώθηση των εξαγωγών ήταν περίπου το 100% των καθαρών κερδών σε ένα δείγμα 21 μεταποιητικών επιχειρήσεων, από τις οποίες περισσότερες από τις μισές είχαν συμμετοχή ξένου κεφαλαίου στο μετοχικό τους κεφάλαιο, το 1978. Οπωσδήποτε, παρατηρούνται διαφορές μεταξύ των επιχειρήσεων του δείγματος, κυμαινόμενες από μια ασημαντή συνεισφορά στα κέρδη σε τρεις περιπτώσεις, σε ένα ποσό που ξεπερνά τα κέρδη σε πέντε περιπτώσεις. Οι διαφορές αυτές οφείλονται κυρίως στον προσανατολισμό αγοράς της επιχείρησης μεταξύ της εγχώριας και των ξένων αγορών. Δες Kyrkilis, 1986.

Βιβλιογραφία

Αγγλική

- Armstrong P., Glyn A., Harrison J. (1984), *Capitalism since World War II*, Fontana.
- Amin S. (1984), *Accumulation on a world scale*, Monthly Review Press, New York.
- Baran P. (1957), *The Political Economy of Growth*, Penguin Edition, 1973.
- Bienefeld M. (1981), «Dependency and the NICs: Towards a Reappraisal», in D. Seers (ed.), 1981, *Dependency Theory: A critical view*, Frances Pinter.
- Caves R. (1971), «International corporations: The industrial economics of foreign investment», *Economica*.
- Caves R. (1974), «The multinational enterprise and industrial structure», in Dunning J.H. (ed.), *Economic analysis and the multinational enterprise*, Allen and Unwin.
- Chudnovsky D., et al. (1983), *Capital goods production in the Third World: An economic study of technology acquisition*, Frances Pinter, London.
- Dahlman C., and Westphal L. (1982), «Technological effort in industrial development –an interpretative survey of recent research», in F. Stewart and J. James (ed.), *The Economics of New Technologies in Developing Countries*, Frances Pinter.
- Dunning J.H. (1973), The determinants of international production, *Oxford Economic Papers*.
- Enos J. (1984), «Government intervention in the transfer of technology: the case of S. Korea», in *IDS Bulletin*, 1984, vol. 15, no 2.
- Fransman M. (1984), «Explaining the success of the Asian NICs –incentives and technology», in *IDS Bulletin*, 1984, vol. 15, no 2.
- Hamilton C. (1984), «Class, State and Industrialisation in S. Korea», in *IDS Bulletin*, 1984, vol. 15, no 2.
- Hymers S. (1960), *International operations of national firms: A study of direct foreign investment*, Ph.D. Thesis, M.I.T.
- Hobson J.A. (1938), *Imperialism – A Study*, 3rd Edition, Allen and Unwin, London.
- IDS Bulletin* (1984), Developmental states in East Asia: Socialist and Capitalist, April 1984, vol. 15, no 2.
- Jacobsson S. (1984), «Industrial policy for the machine tool industries in S. Korea and Taiwan», in *IDS Bulletin*, 1984, vol. 15, no 2.
- Jessop B. (1984), *The Capitalist State*, Blackwell.
- Kindleberger C. (1969), *American Business Abroad*, Yale University Press.
- Krueger Ann O. (1981), «Export-led industrial growth reconsidered», in Hong W. and B. Krause (eds.), 1981, *Trade and growth of the advanced developing countries in the Pacific basin*. Papers and proceedings of the Eleventh Pacific Trade and Development Conference, Korea Development Institute, Seoul.

- Kyrkilis D. (1986), *The economic determinants of foreign direct investment in Greek manufacturing, 1963-1981: A dynamic approach*, Ph.D. Thesis, University of Manchester.
- Lall S. (1975), «Is dependence a useful concept in analysing underdevelopment?», in *World Development*, vol. 3, no 11, 1975, pp. 799-810.
- Lenin V., *The development of capitalism in Russia*, Progress Publishers, Moscow 1982.
- Luedde-Neurath R. (1984), «State intervention and foreign direct investment in South Korea», in *IDS Bulletin*, 1984, vol. 15, no 2.
- Marx K., *The Capital*, vols. I, II, III, Lawrence and Wishart, London.
- Milward A.S. and Saul S.B. (1979), *The development of the economies of continental Europe*, vol. I and II, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Mouzelis N. (1978), *Modern Greece – Facets of Underdevelopment*, Macmillan.
- O' Brien P. (1975), «A critique of Latin American Theories of Dependency», in Oxaal I., Barnett T., and Booth D. (eds.), 1975, *Beyond the Sociology of Development*, Routledge and Kegan Paul.
- Moore M. (1984), Agriculture in Taiwan and S. Korea – the minimalist state?, in *IDS Bulletin*, 1984, vol. 15, no 2.
- Palma G. (1978), «Dependency: a formal theory of underdevelopment or a methodology for the analysis of concrete situations of underdevelopment?», *World Development*, vol. 6, 1978.
- Perez Carlotta (1985), «Long waves and changes in socioeconomic organisation», in *IDS Bulletin*, 1985, vol. 16, no 1, Slowdown or crisis? Restructuring in the 1980s.
- Sweezy P. (1942), *The theory of capitalist development*, Modern Reader Paperbacks, New York and London.
- Tsoris N. (1984), *The financing of Greek manufacture*, KEPE (Centre of Planning and Economic Research), Athens.
- Wade R. (1984), Dirigisme Taiwan-style, in *IDS Bulletin*, 1984, vol. 15, no 2.

Ελληνική

- Βεργόπουλος Κ. (1986), «Οικονομική κρίση και εκουγχρονισμός στην Ελλάδα και στη Νότια Ευρώπη», στο *Les Temps Modernes*, 1986.
- Γιαννίτσος Α. (1983), *Η Ελληνική Βιομηχανία: Κρίση και ανάπτυξη*, Gutenberg, Αθήνα.
- Καζής Δ. και Περράκης Χ. (1984), *Licensing και βιομηχανική ανάπτυξη: Η περίπτωση της Ελλάδας*, ΚΕΠΕ, Αθήνα.
- Μητσός Α. (1989), *Η Ελληνική βιομηχανία στις διεθνείς αγορές*, Αθήνα.
- Σαμαράς Γ. (1982), *Κράτος και κεφάλαιο στην Ελλάδα, Σύγχρονη Εποχή*, Αθήνα.
- Φωτόπουλος Γ. (1975), «Εξηρητημένη ανάπτυξη και εκβιομηχάνιση», Άρθρα στον *Οικονομικό Ταχυδρόμο*, 10/7, 17/7 και 24/1975.